«Біз қазір жылай да алмаймыз»*

Қазақстанда «қанды қаңтар» оқиғаларына байланысты азаптау, қатыгездік және жазасыздық

* Қаңтар оқиғалары кезінде Семей қаласындағы түрмеде азапталған азаматтық белсенді Тимур Ержанұлының анасы

IPHR International Partnership for Human Rights

КОАЛИЦИЯ ПРОТИВ ПЫТОК

КМБПЧ

OMCT SOS-Torture Network

This document was produced with financial assistance of the European Union. Its contents are the sole responsibility of the NGOs issuing it and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

Иллюстрациялар - Anna Karetnikova.

Мазмұны

Қысқаша түйіндеме 3

1. Кіріспе 4

1.1 ӘДІСНАМА 6

1.2 ҚҰҚЫҚТЫҚ БАЗА 6

2. «Қанды қаңтар» оқиғаларына шолу 8

2.1 НАРАЗЫЛЫҚТАР, ТӘРТІПСІЗДІКТЕР ЖӘНЕ ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАР 8

2.2 ҰСТАУ ЖӘНЕ ҚАМАУҒА АЛУ 10

3. Азаптау және қатыгездік қатынас 12

3. 1 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚАТЫГЕЗДІК ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕСІ 12

3.2 2022 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАРЫНДА ҰСТАЛҒАНДАРДЫ АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚАТЫГЕЗДІК ҚАТЫНАС 14

3.3 ӘЙЕЛДЕРДІ, БАЛАЛАРДЫ ЖӘНЕ ОСАЛ АДАМДАРДЫ АЗАПТАУ ЖӘНЕ ОЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ҚАТЫГЕЗДІК 16

3.4 АЗАМАТТЫҚ БЕЛСЕНДІЛЕРДІ АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚОРЛАУ 18

3.5 ШЕТЕЛДІК АЗАМАТТАРДЫ АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚАТЫГЕЗДІК ҚАТЫНАС 21

3.6 АЗАПТАУ НӘТИЖЕСІНДЕ ОРЫН АЛҒАН ТҮРМЕДЕГІ ӨЛІМ 22

3.7 МЕДИЦИНАЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ АЗАПТАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА ҚАТЫГЕЗДІК ІСТЕРІНДЕГІ ПОЛИЦИЯ МЕН КҮШ ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ КӨМЕКШІСІ РЕТІНДЕГІ РӨЛІ 23

3.8 ШАҒЫМ БЕРГЕН АЗАПТАУ ҚҰРБАНДАРЫНА ҚАТЫСТЫ ҚУҒЫН-СҮРГІН 28

4. Бір жылдан кейін: мемлекеттің «қанды қаңтарға» реакциясы 30

4.1 АЗАПТАУ ЖӘНЕ ҚАТЫГЕЗДІК ҚАТЫНАС ТУРАЛЫ МӘЛІМДЕМЕЛЕРДІ ТИІМДІ ЖӘНЕ БЕЙТАРАП ТЕРГЕУДІҢ БОЛМАУЫ КІНӘЛІЛЕРДІҢ ЖАЗАСЫЗДЫҒЫНА ӘКЕЛЕДІ 30

5. Ұсыныстар 35

Қысқаша түйіндеме

Біз бұл есепті 2022 жылдың қаңтар айындағы оқиғалардан бір жыл өткен соң жариялап отырмыз, ол кезде билік ашық отты, көзден жас ағызатын газды және жарық-шу гранаталарын пайдаланып басқан,Қазақстанды шарпыған тәртіпсіздіктер салдарынан, кем дегенде 238 адам қаза тапты (ресми мәліметтер бойынша). Осы іс-шаралар барысында жүздеген наразылық білдірушілер мен бейбіт тұрғындар азапталып, қатыгездікке ұшырады. Бұл есеп 2023 жылы Қазақстанның БҰҰ-ның Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясын ратификациялауының 25 жылдығы қарсаңында дайындалып, қазақстандық билікті тиісті шаралар қабылдауға және «қанды қаңтар»оқиғаларын тиімді тергеуді қамтамасыз етуге шақырады.

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық серіктестіктің (АҚХС), Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық Халықаралық бюроның (АҚЗСҚХБ) және азаптауға қарсы Қазақстанның ҮЕҰ коалициясының (ҮЕҰ коалициясы) осы бірлескен есебінде Азаптауға қарсы Дүниежүзілік ұйыммен (АҚДҰ) бірлесе отырып, 2022 жылғы қаңтардағы наразылықтарға қатысы бар адамдарға қатысты азаптаулар мен қатыгездіктердікеңінен қолдану жөнінде алаңдаушылық білдіріледі.

Есеп авторларының бұл зерттеуі Қазақстанның құқық қорғау органдары қоғамның барлық салаларындағы бейбіт тұрғындарға, сондай-ақ балаларға, мүгедектерге, азаматтық белсенділерге және шетел азаматтарына қатысты азаптау мен қатыгездікті қолданған жағдайларды білдіреді. Азаптау мен қатыгездік тергеу изоляторларында, полиция бөлімшелерінде, спорт залдарында және басқа да жасанды уақытша ұстау орталықтарында, сондай-ақ көшелерде қолданылды. Есепте сонымен қатар қамауға алу үшін аурухана төсектерінен азаптау мен қатыгездік көрсете отырып, алып кеткен жаралы наразылық білдірушілерге қатысты азаптау мен қатыгездікті қолдануды насихаттаудағы кейбір медицина қызметкерлерінің рөлін айқын көрсетеді. Осы есепті құрастырған ұйымдар құжаттаған азаптау және қатыгездік қатынас әдістеріне қатыгез ұрып-соғу, ыстық темірді басу, электр тогын соғу, қақпақпен жабу, көшеде қайнаған су немесе мұзды су құю, тістерді жұлу, жыныстық зорлық-зомбылық және зорлау қаупі жатқызады. Қазақстандық қауіпсіздік күштері қолданатын бұл азаптау әдістері ондаған жылдар бойы, атап айтқанда, 2011 жылы Жаңаөзендегі наразылықтар үшін қырғындар мен қуғын-сүргін кезінде байқалған неғұрлым кең, ұзақ мерзімді тәмсілге сәйкес келеді.

Алайда, «қанды қаңтар» оқиғаларынан кейін бір жыл өтсе де, қазақстандық билік, әсіресе лауазымды тұлғалар тарапынан жасалған азаптау және қатыгездік қатынас туралы мәлімдемелерге қатыстыешқандай бейтарап және тиімді тергеу жүргізген жоқ. Азаптау мен қатыгездікті тергеу туралы істердің көпшілігі тергеу органдары қылмыс туралы дәлелдердің жоқтығын мәлімдеген кезде мерзімінен бұрын жабылады. 2022 жылдың желтоқсан айының соңында азаптау мен қатыгездік жасады деп айыпталған 24 шенеунікке қатысты тек үш сот үдерісі басталды. 2023 жылдың қаңтар айының ортасына қарай бұл үдерістердің бірі Алматыдан келген екі полиция қызметкерін азаптауды қолданғаны үшін соттаумен және әрқайсысына үш жылға бас бостандығынан айыру жазасымен аяқталды, ал қалған екі процесс шешімді күтуде. Азаптау мен қатыгездік құрбандары шағымданудан қорқатын жағдайлар құжатталған, ал бұл туралы айтқандарға өз өтініштерінен бас тартуға жиі қысым жасалған.

Осының нәтижесінде Қазақстанда азаптау мен қатыгездікке қатысты жазасыздық жалғасуда. Баяндамада орталық азиядағыбұлелде азаптауға және қатыгездікке ұшыраған наразылық

білдірушілерді зорлық-зомбылықпен басып-жаншу және ұстау бірінші рет емес екендігі баса айтылған, бұған дәлел, егерПрезидент Тоқаевтың «тергеудегілер мен қамалғандарға қатысты адамгершілікке қарсы қарым-қатынас жасағаны үшін жауапкершілікті күшейту» және «варварлық» әдістерді жою туралы уәделерінбиліктегілер орындауға ниетті болса, әлі де барабар түрде жойылуы керек зорлық-зомбылық тәжірибелерінің қолданылатыны көрсетіледі.[1]

Есеп Қазақстан билігіне азаматтық қоғамның халықаралық мамандары мен сарапшыларын тарта отырып, қаңтар айындағы оқиғалар кезінде азаптау және қатыгездік қатынас туралы барлық арыздарға жедел, мұқият, тәуелсіз және бейтарап тергеу жүргізу арқылы халықаралық стандарттарға деген өзінің адалдығынтаныту; әділ сот талқылауы шеңберінде азаптау мен қатыгездікті қолдануда барлық болжамды кінәлілерді тиісті түрде құдалауды қамтамасыз ету; азаптау және қатыгездік қатынас құрбандары мен олардың отбасыларына тиімді құқықтық қорғау, өтемақы және оңалту құралдарын ұсыну; медицина қызметкерлерінің азаптау мен қатыгездікке қатысы бар деп болжанған жағдайларды тергеу; және барлық медицина қызметкерлерінің азаптаудың алдын алудағы дәрігерлердің рөлі туралы хабардар болуын қамтамасыз ету туралы ұсынымдарымен аяқталады.

1. Кіріспе

2022 жылдың қаңтар айының басында бейбіт наразылық акциялары барысында бүкіл Қазақстан бойынша мыңдаған адамдар көшеге шығып, әлеуметтік және саяси өзгерістерге шақырды. Наразылықтар қанды сипатқа ие болды, өйткені билік органдары оларды тоқтату үшін күш қолданды, ал кейбір адамдар тобырда зорлық-зомбылыққа барды. Осы уақытқа дейін наразылықтар, наразылық білдірушілер мен құқық қорғау органдарының қызметкерлері арасындағы тәртіпсіздіктер мен қақтығыстарға ұласқан жағдайлар толық анықталған жоқ, сонымен қатар бұл оқиғалардағы әр түрлі әрекет еткен адамдардың рөлі анық емес. Алайда, биліктің тәртіпсіздіктерге қалай жауап бергеніне, атап айтқанда, олардың бейбіт және бейбіт емес наразылық білдірушілер арасында нақты айырмашылық жасай алмауына және барлық наразылық білдірушілерді «лаңкестер»деп таңбалау тәжірибесіне қатысты үлкен алаңдаушылық бар. Сонымен қатар, оқиғалар наразылық білдірушілердің жаппай ерікті ұсталуымен ерекшеленді; бейбіт демонстранттар мен өтіп бара жатқан адамдарға қарсы от жағуды қоса алғанда, күш қолдану әдістерін шамадан тыс қолдану туралы хабарламалар болды; азаптау мен қатыгездік, іс жүргізу ережелерін бұзу және ұсталған наразылық білдірушілердің жоғалып кетуі туралы мәлімдемелер кеңінен таралды; сондай-ақ бейбіт жиналыстар, қауымдастықтар мен пікір білдіру бостандығына жай ғана өз құқықтарын бейбіт жолмен жүзеге асырғандарды ауқымды соттық құдалау орын алды.[2]

Қаңтар айындағы оқиғаларға байланысты көптеген халықаралық органдар мен сарапшылар зорлық-зомбылықты, азаптауды және адам құқықтарын бұзудың басқа да түрлерін тоқтатуға шақырды. 2022 жылдың 6 қаңтарында БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Мишель Бачелет қауіпсіздік күштері мен наразылық білдірушілерді зорлық-зомбылықтан аулақ болуға шақырды.[3] Ол бейбіт наразылықтарға қатысу құқығын жүзеге асырғаны және еркін пікір

1 *https://ru.sputnik.kz/20220303/tokaev-nuzhno-na-kornyu-ustranit-takie-srednevekovye-yavleniya-kak-pytki-23261748.html*, *https://akorda.kz/ru/poslanie-glavy-memlekет-қасым-жомарт-тоқаев-kazakhstana-halқына 1623953*

2 Толығырақ CIVICUS Monitor-мен өздерінің ынтымақсатықтары шегінде әзірленген қаңтар оқиғалары туралы АҚХС-АҚҚХБ арнайы өтіншін қараңыз: *https://www.iphronline.org/kazakhstan-widespread-violations-reported-during-bloody-january.html*

3 *https://news.un.org/ru/story/2022/01/1416592*

білдіргені үшін қамауға алынғандардың барлығын босатуды дәйекті түрде ұсынды. 2022 жылғы 19 қаңтарда Еуропалық парламент 2022/2505 (RSP) қарарын қабылдады, ол Қазақстан үкіметін саяси негізделген айыптауларды алып тастауға, ерікті ұстаудың барлық түрлерін тоқтатуға, ерікті түрде ұсталған демонстранттар мен белсенділерді дереу босатуға және екі апталық наразылықта Қазақстан халқына қарсы жасалған қылмыстарды тиісті халықаралық тергеу жүргізуге бастамашылық етуге шақырды.[4]

Үкіметтік емес ұйымдар, оның ішінде адам құқықтары жөніндегі Қазақстандық халықаралық бюро (АҚҚХБ), Қазақстанның азаптауға қарсы УЕҰ коалициясы (УЕҰ коалициясы), адам құқықтары жөніндегі халықаралық серіктестік (АҚХС), Азаптауға қарсы дүниежүзілік ұйым (АҚДҰ), «Amnesty International», «Human Rights Watch»сондай-ақ халықаралық тергеулер жүргізуге шақырды. Алайда, қазіргі уақытта Қазақстан билігі бейбіт наразылықтарға, одан кейінгі тәртіпсіздіктерге, Азаптауларға немесе ұсталғандарға қатыгездікпен қарауға Үкіметтің реакциясын тексеру үшін шетелден сарапшыларды тартудан бас тартады. Ұлттық билік органдары бастамашылық еткен бұзушылықтар туралы хабарламаларды тергеудің бейтараптығы мен тиімділігінің болмауы да елеулі алаңдаушылық туғызады. Азаптау туралы шағымдар бойынша көптеген тергеулер басталғанымен, олардың басым көпшілігі мерзімінен бұрын тоқтатылды және құқық қорғау органдарының аз ғана қызметкерлеріне айып тағылды.[5] «Қанды қаңтар» оқиғаларынан бір жыл өткен соң, азаптау немесе қатыгездік жасады деп айыпталған 34 құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қатысты не бәрі төрт іс қана сотқа жетті, соның ішінде азаптау салдарынан болған өлім туралы іс және азаптаудан ресми түрде орын алды деп танылған тағы үш өлімге қатысты тергеу аяқталды.[6]

Сонымен қатар, 2022 жылдың қарашасында Президент қол қойған қаңтардағы рақымшылық туралы заң құқық қорғау органдары мен күш құрылымдарының қызметкерлерін осы оқиғаларға байланысты қылмыстар үшін жауапкершіліктен босатуы мүмкін деген үлкен алаңдаушылық бар. Азаптауды қолданды деп айыпталған шенеуніктерге заң бойынша рақымшылық жасалмаса да, басқа ауыр қылмыстар үшін айыпталған шенеуніктерге, мысалы, қажетті мөлшерден асатын шараларды қолдану арқылы жасалған кісі өлтіру немесе біреуді мойындау үшін мәжбүрлеу рақымшылық жасалуы мүмкін.

Оқиғалардың бұрын-соңды болмаған ауқымы мен қатыгездігіне қарамастан, 2022 жылғы қаңтар Қазақстандық мемлекеттік күш құрылымдарының наразылықтарды басу, азаптауларды пайдалану және ұсталған наразылық білдірушілерге қатысты қатыгездікпен қарау үшін зорлық-зомбылық қолданудың алғашқы жағдайы болған жоқ. Осы себепті қаңтар оқиғаларының бірінші жылдығы барлығы үшін наразылық білдірушілерге қатысты Қазақстанда тарихи қорытындылар жасауға, атап айтқанда, ұсталғандарға қатысты азаптаулар мен қатыгездіктерді қолдану тәжірибесіне қатысты маңызды мүмкіндік білдіреді, сондай-ақ бұл тәжірибені біржола қалай тоқтату керектігі туралы ұсыныстар береді.

---

4 *https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0012_EN.html*

5 *https://www.hrw.org/news/2022/12/20/kazakhstan-no-justice-january-protest-abuses* "Human Rights Watch" басылымы 2022 жылдың желтоқсанында азаптау туралы шағымдарды тергеудің болмауы туралы.

6 Қазақстанның Бас прокуроры Берік Асыловтың 2023 жылғы 5 қаңтардағы Мәжілістің (Парламенттің төменгі палатасының) пленарлық отырысында арнада тікелей эфирде сөйлеген сөзінен: *https://youtu.be/gFMjNWM2EYY*орыс тіліндегі жазбаша түйіндемемен: *https://www.inform.kz/ru/zaversheno-rassledovanie-smertey-v-rezul-tate-pytok-pri-yanvarskih-sobytiyah-genprokuror-rk_a4020015*

1.1 Әдіснама

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық серіктестіктің (АҚХС), Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық Халықаралық бюроның (АҚЗСҚХБ), Қазақстанның азаптауға қарсы ҮЕҰ коалициясының (ҮЕҰ коалициясы) Дүниежүзілік азаптауға қарсы ұйыммен (ҮЕҰ коалициясы) әріптестіктегіосы бірлескен есебі үшін ақпарат ҮЕҰ Коалициясының мүшелері өткізген ресми брифингтер мен жеке әңгімелесулер арқылы, азаптау мен қатыгездікке қарсы Ұлттық алдын алу тетігі және Іргелі құқықтарды қолдайтын адам құқықтары альянсы арқылыалынды. Есеп авторлары кеңселер мен жергілікті орындарда да ауқымды зерттеулер жүргізді. Бұл есепте Қазақстандағы құқық қорғау альянсының құжаттама орталығына енгізілген #Qantar2022 еріктілер бастамасы шеңберінде жиналған деректер де пайдаланылды.

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық серіктестік (АҚХС) - 2008 жылы құрылған тәуелсіз азаматтық қоғам ұйымы. АҚХС Брюссельде орналасқан және халықаралық деңгейде адам құқықтары мәселелерін көтеру және осал қауымдастықтардың құқықтарын қорғауға ықпал ету мақсатында әртүрлі елдердің азаматтық қоғам топтарымен тығыз жұмыс істейді.

Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық халықаралық бюро (АҚҚХБ) - жергілікті құқық қорғау ұйымы. 1993 жылы негізі қаланған АҚҚХБ Алматыда орналасқан және бүкіл Қазақстан бойынша 10 филиалы мен бір өкілдігі бар. Қазақстандағы азаматтық және саяси құқықтар мен бостандықтарды қорғау саласында жұмыс істейді. АҚҚХБ білім беру, мониторинг (деректерді жинау, талдау және ақпарат тарату), құқық қорғау қызметіне қатысу, заңнаманы талдау және оның халықаралық стандарттарға сәйкестігі арқылы демократиялық дамуға, заңдылықты сақтауға және азаматтық қоғам құруға жәрдемдесуге тырысады.

Қазақстандағы ҮЕҰ азаптауға қарсы коалициясы (ҮЕҰ коалициясы) басқа ҮЕҰ, заңгерлер мен жекелеген сарапшыларды біріктіретін бейресми үкіметтік емес ұйым (ҮЕҰ) болып табылады. Қазақстанда азаптаудан бостандықты қамтамасыз ету саласында 15 жылдан бері жұмыс істеп келеді. 2022 жылдың қаңтар айының ортасынан бастап Коалиция зардап шеккендерге заңгерлік көмек, психологиялық және медициналық қолдау көрсетеді.

Азаптауға қарсы дүниежүзілік ұйым (АҚДҰ) азаптауды тоқтату, жазасыздықпен күресу және бүкіл әлем бойынша құқық қорғаушыларды қорғау үшін SOS-TortureNetwork желісін құрайтын 200-ге жуық мүше ұйымдармен бірлесіп жұмыс істейді. SOS желісі-TortureNetworkВОПП-90-нан астам елдегі әрекеттерге белсенді қарсы тұратын ең ірі жаһандық топ. Халықаралық хатшылық Брюссель мен Тунисте кеңселері бар Женевада орналасқан.

1.2 Құқықтық база

Азаптауға, қатыгездікке және адамның қадір-қасиетіне, физикалық және психикалық тұтастығына қауіп төндіретін кез-келген әрекетке барлық уақытта халықаралық құқықпен тыйым салынған. Адам құқықтары туралы әмбебап келісім, азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (АСҚХП),осыған байланысты екі ереже енгізілген.

7-бап АСҚХП мынаны айтады

> *«Ешкімді азаптауға немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе оның қадір-қасиетін қорлайтын қатынасқа немесе жазалауға ұшыратуға болмайды. Атап айтқанда, ешбір адам оның еркін келісімінсіз медициналық немесе ғылыми тәжірибелерге ұшырамауға тиіс».*

Пактінің 10-бабында да:

> *«Бас бостандығынан айырылған барлық адамдар адамгершілікпен қарауға және адамның жеке басына тән қадір-қасиетін құрметтеуге құқылы».*

Осылайша, азаптауға және қатыгездіктің басқа түрлеріне ғана тыйым салынбайды, сонымен қатар адамның құрметпен қарауға оң құқығы бар, әсіресе қамауда ұстау орындарында. Сонымен қатар, азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жаза түрлеріне қарсы Конвенция (БҰҰ-ның АҚК) егер мұндай әрекеттер жасалса, оларға тыйым салады:

> *«мемлекеттік лауазымды адамның немесе ресми сапада әрекет ететін өзге адамның бастамасы бойынша немесе рұқсатымен немесе үнсіз келісімімен».*

АСҚХП және БҰҰ-ның АҚК қатысушы мемлекет ретінде Қазақстан азаптау үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін заңнаманы қабылдауға және оның сақталуын қамтамасыз етуге; адамдарды азаптаудан және қатыгездіктен қорғауға; осындай өтініш туралы барлық өтініштерді тергеуге;[7] және жәбірленушілерге өтемақы мен өтемақы беруге міндетті.[8]

Қазақстан ұлттық заңнамасына сәйкес азаптауды қолдануға тыйым салу Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабында қамтылған, оған сәйкес ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе қадір-қасиетті қорлайтын қатынасқа немесе жазалауға болмайды.[9] Бұдан басқа, 2002 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне азаптаулар үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейтін 347-1-бап (қазіргі уақытта 146-бап) енгізілді. 2013 жылы жабық мекемелерде адам құқықтарының бұзылу жағдайларын анықтауға арналған ұлттық алдын алу тетігін (ҰАТ) құру туралы жаңа заң қабылданды. ҰАТ адам құқықтары жөніндегі уәкілмен (омбудсмен) үйлестіріледі және Үкіметтің, БҰҰ Даму Бағдарламасының (БҰҰДБ) және басқа да халықаралық ұйымдардың қолдауымен жүзеге асырылады. Алайда, аяқталған құқықтық базаға қарамастан, Қазақстанда азаптау тәуелсіз тергеу және жауапқа тарту болмаған кезде кең таралған мәселе болып қала береді. Азаптауға қарсы комитеттің (АҚК) Қазақстанға 2016 жылғы соңғы жарияланған қорытынды ескертпелерінде «азаптау және қатыгездік қатынас туралы барлық мәлімдемелерге байланысты уақтылы, бейтарап, мұқият және тиімді тергеулер, оның ішінде алдын ала тергеулер жүргізуге қабілетті, қажетті ресурстарға ие, тәуелсіз және есеп беретін орган» құру ұсынылды.[10] Дегенмен, осы уақытқа дейін халықаралық институттар мен құқық қорғаушылар бұл ұсыныс ешқашан орындалмады деп алаңдайды.

---

7 БҰҰ-ның АҚК, 12-бап: «Әрбір қатысушы мемлекет өзінің құзыретті органдарының, оның заңдықхұкіміндегі кез келген аумақта азаптау қолданылды деп есептеуге жеткілікті негіздер болған кезде, жылдам және бейтарап тергеу жүргізуін қамтамасыз етеді». Сонымен қатар, «Ыстамбұл хаттамасы: Азаптауды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қатынас пен жазалау түрлерін тиімді тергеу және құжаттау жөніндегі нұсқаулық халықаралық деңгейде танылған тергеу стандарттары мен нормаларын белгілейді».

8 АСҚХП 2-бап (3) және БҰҰ АҚК 14-бабы.

9 «Кадыр-касиет», Қазақстан Республикасының заңнамасының азаптауды тиімді тергеудің халықаралық стандарттарына сәйкестігіне талдау, "Қадыр-қасиет" Қоғамдық бірлестігі, 2022 ж., *https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32876848&pos=4;-108#nоз=4;-108*

10 *https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FKAZ%2FCO%2F3&Lang=en*

2. Қанды қаңтар оқиғаларына шолу

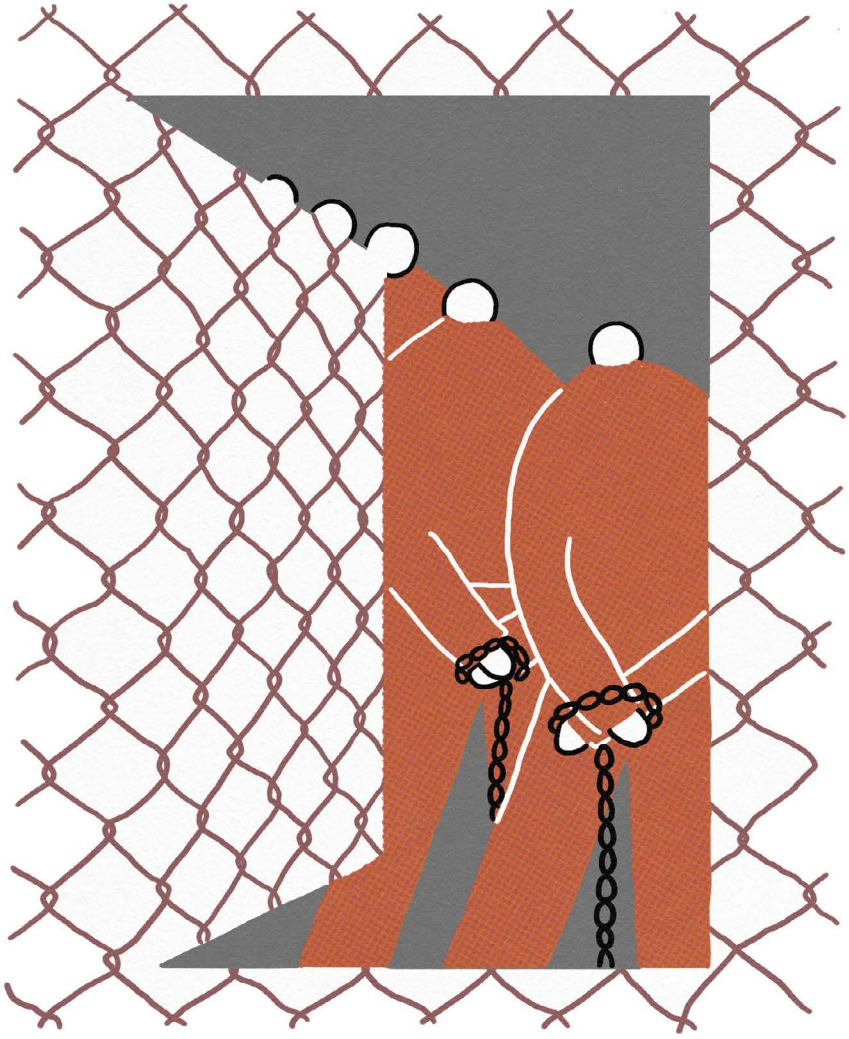

2.1 Наразылықтар, тәртіпсіздіктер және қарулы қақтығыстар

2022 жылғы 1 қаңтарда Маңғыстау облысында (Қазақстанның оңтүстік-батысында) сұйытылған газдың бағасы — танымал отын — екі есеге өсті, бұл келесі күндері бүкіл өңір бойынша бейбіт шерулерге алып келді. 2022 жылдың 4 қаңтарына қарай наразылықтар елдің қалған бөлігіне тарады: митингілер көптеген қалаларда, әсіресе тез наразылық орталығына айналған Алматыда өтті, жолдар жабылды.

Мыңдаған адамдар көшеге шыққанда, наразылық білдірушілерді полиция көзден жас ағызатын газ бен жарық-шу гранаталарын қолданып ұстады немесе таратып жіберді. Іс-шаралар өрбіген кезде наразылық білдірушілердің кейбір топтары полиция көліктерін өртеп, ресми ғимараттарға шабуыл жасап, өртеп жіберді, Алматы әуежайын басып алып, мейрамханалар мен дүкендерді, соның ішінде қару-жарақ дүкендерін тонады. Зорлық-зомбылық тез тарады. 2022 жылдың 6 қаңтарында кешке наразылық акциясына қатысушылар барлық жағынан, әдетте, ескертусіз атылды. Куәгерлер әскери мергендердің шатырлардан атқанын хабарлады, бірақ кейбір жағдайларда тұманға байланысты оны бағалау қиын болды.

Бастапқыда наразылық білдірушілердің талаптарын қанағаттандыра алмайтынын мәлімдеген үкімет бүкіл ел бойынша жанармай бағасының төмендегенін жариялады. Алайда, сол уақытқа дейін бүкіл Қазақстан бойынша наразылықтарға қатысушылар үкіметтің қызметтен кетуі мен саяси тұтқындарды босатуды қоса алғанда, жаңа саяси талаптар қойды, бұрынғы президент Назарбаевтың (2019 жылға дейін ел басқарған) ықпалын тоқтату туралы үндеулер жиі естілді. Жанармай бағасының өсуіне байланысты әлеуметтік-экономикалық мәселелер үлкен саяси наразылықтардың қоздырғышы екені белгілі болды.

2022 жылдың қаңтар айында қазақстандық билік мыңдаған адамды ұстады. ІІМ мәліметтері бойынша, 11 қаңтардағы жағдай бойынша барлығы 9900 адам ұсталды.[11] 5 қаңтарда бүкіл ел бойынша интернет байланысы үзіліп, аймаққа байланысты бес-жеті күннен кейін ғана қалпына келтірілді.

Үкіметтің ресми нұсқасы бойынша наразылықтар агрессия актілері ретінде ұсынылды, ал президент Тоқаев бүлікшілерді шетелде дайындықтан өткен «террористік бандалар» деп атады. 2022 жылғы 5 қаңтарда Қазақстанның барлық аумағында төтенше жағдай енгізілді, ал 6 қаңтарда Алматыда «терроризмге қарсы операция» ресми түрде жарияланды. Президент Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының (ҰҚШҰ) көмегіне жүгініп, ел «халықаралық террористік агрессияға» ұшырады деп мәлімдеді. 2022 жылғы 7 қаңтарда Қазақстанға алғашқы әскери бөлімшелер келді, өйткені ҰҚШҰ мүшелері «стратегиялық объектілерді қорғау үшін» Қазақстанға жедел әскер жіберді. 19 қаңтарда төтенше жағдай жойылған кезде олар ресми түрде шығарылды.

Сонымен қатар, бейбіт демонстранттарға қарсы қарулы күштерді одан әрі қолданудан бас тартқанына қарамастан, президент Тоқаев 7 қаңтарда Қазақстан халқына арнаған сөзінде тәртіпсіздіктерді басу кезінде және елдегі құқықтық тәртіпті қалпына келтіру үшін «құқық қорғау органдары мен армия одан ескертусіз оқ атуға бұйрық алғанын» атап өтті.[12] Президент Тоқаев сонымен қатар құқық қорғаушыларға, белсенділерге және тәуелсіз БАҚ өкілдеріне қарсы шығып, оларды «жауапсыз демагогтар» деп атады және оқиғалардың зорлық-зомбылығына ішінара кінәлі деп санайды.[13]

Тек 2022 жылдың тамызында үкімет осы оқиғалар кезінде қаза тапқандардың есімдерінің ресми тізімін жариялады. Бас прокуратураның мәліметінше, 238 адам қаза тапқан.[14] Азаптаудан қаза тапқан немесе кейінірек жарақат алу нәтижесінде немесе полицияның қатыгездігімен байланысты басқа жағдайларда қайтыс болған адамдар тізімге енгізілмеген деген алаңдаушылық болғандықтан, құқық қорғау ұйымдары мен бұқаралық ақпарат құралдары өздерінің тізімдерін жасады. Зардап шеккендердің тізімін тәуелсіз құру үшін құрылған #Qantar2022[15] бастамасына сәйкес, қаңтар айындағы оқиғалар кезінде және одан кейін 263 адам қаза тапты, оның ішінде алты адам азаптау салдарынан алған жарақаттарынан қайтыс болды.[16]

Кейбір жағдайларда оқ жарақатын алған адамдарға полиция қызметкерлері де қатыгездікпен қарады, олар жерде жатқан жаралыларды тепкіледі немесе оларды ұрып-соғу үшін алып кеткен жаралылардың артынан қашып кетті. Мысалы:

11 *https://www.instagram.com/p/CYk5PDqqHRH/ , https://news.un.org/ru/story/2022/01/1416752*

12 *https://www.akorda.kz/ru/obrashchenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-k-narodu-kazahstana-70412*

13 *https://www.akorda.kz/ru/obrashchenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-k-narodu-kazahstana-70412*

14 *https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/413195?lang=ru*

15 Qantar: қазақ тілінде - қаңтар.

16 *https://qantar2022.org/*

*2022 жылдың 6 қаңтарында құқық қорғау органдарының қызметкерлері Семей қаласының орталық алаңында наразылық білдірушілерге оқ жаудырған кезде дүрбелең басталып, өрттен қашқандардың арасында азаматтық қоғам белсендісі **Дәулет Мұхажанов** болды. Ол жерге құлаған қызға көмектесу үшін тоқтаған кезде, оқ оның омыртқасына тиді. Белсенділер оны көтеріп, онымен бірге әкімдікке жүгірді, онда оларды құқық қорғау органдарының қызметкерлері тепкілеп, ұрып тастады. Кейіннен Мұхажановқа оқты алып тастау операциясы жасалды, бірақ ол белден төмен сал болып қалады. Қазір ол мүгедектер арбасымен жүреді, ал Қазақстандағы дәрігерлер оның қайтадан жүре алатынына сенімді емес екендіктерін айтады. Емдеу кезінде полиция қызметкерлері ауруханаға келіп, оны қамауға алу үшін алып кетуге тырысты, бірақ дәрігерлер оны жіберуден бас тартты.[17] 2022 жылдың 17 қаңтарында, шығарылған күні, ол дереу жауап алу үшін жергілікті полиция бөліміне жеткізілді және қазір қаңтар оқиғалары бойынша жүргізіліп жатқан тергеудің куәгері ретінде өтіп жатыр. 2022 жылдың қазан айында Мұхажанов Бас прокуратураға оны атып, азаптағандарды табу туралы талап етіп өтініш берді. Ол сонымен қатар шетелде шұғыл емдеу құралдарын іздестіруде.[18] Мұхажанов бейбіт наразылық акциялары мен қайырымдылық шараларына үнемі қатысып отырды.*

2.2 Ұстау және қамауға алу

Жоғарыда сипатталғандай, ресми ақпарат бойынша, қаңтардағы оқиғаларға байланысты 10 мыңға жуық адам ұсталды. Ұсталғандардың басым көпшілігіне адвокаттар берілмеді және/немесе ұсталудың алғашқы күндерінде туыстарымен байланысу мүмкіндігінен айырылды, бұл көптеген жағдайларда бірнеше күн ішінде ресми түрде тіркелмеген. Көбісі бастапқыда Атырау мен Өскемендегідей уақытша ұстауға арналмаған орындарда ұсталды, онда ұсталғандар «Динамо» полиция спортзалына немесе Таразда ұсталғандар әскери бөлімдерде отырғызылды. Басқа қалаларда ұсталғандар ұлттық заңнамаға сәйкес ересектер тек 48 сағат, ал кәмелетке толмағандар 24 сағат бола алатынына қарамастан, күні бойы уақытша ұстау изоляторларында болды. Кейбіреулерін түрме инспекторы, тіпті тергеу изоляторларының қызметкерлері жіберілмеген тергеу изоляторларына немесе Ұлттық қауіпсіздік комитетінің изоляторларына орналастырды.

Алғашқы наразылықтардан кейінгі күндері полиция мен арнайы күштер наразылықтармен байланысты деп санайтындарды ұстады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері өздерінің ойлары бойынша наразылық акциясына қатысы бар деп санайтындарды, соның ішінде ауруханаларда оқ жарақаты бар науқастарды тексеру және наразылық орындарының жанында жүйеге кім кіргенін тексеру үшін ұялы телефон деректерін бақылауды қоса алғанда, қамауға алу және ұстау үшін белгіленген өлшемдерді ұстанды.

Ұсталған 10 000 адамның ішінде шамамен ондаған азаматтық белсенділер мен оппозициялық белсенділер (көбінесе тыйым салынған оппозициялық қозғалыстармен, Қазақстанның демократиялық таңдауымен (ҚДТ) және Көше партиясымен (көше партиясы) байланысты белсенділер болды. АҚҰҚБ мәліметтері бойынша 50-ден астам азаматтық белсенділер, оппозиция белсенділері, кәсіподақ белсенділері, журналистер мен блогерлер қаңтар айындағы оқиғаларға байланысты әртүрлі әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін ұсталғандар мен айыпталушылардың қатарында болды, соның ішінде кейбір жағдайларда жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу және «террористік актілерге» қатысу сияқты ұзақ мерзімді ауыр қылмыстар үшін. Кейбір белсенділер қаңтар айындағы оқиғалар кезінде ұстау барысында да, сол сияқты уақытша ұстау изоляторларында және ұсталғандарға арналмаған жерлерде ұстау кезінде де жарақат алды.

17 *https://rus.azattyq.org/a/31657755.html*

18 *http://telemetr.io/en/channels/1446240705-qaharman_news/posts/3505*

Олардың көпшілігі қамауда ұстау кезінде азапталғаны туралы хабар алынды (толығырақ 3.4-бөлімді белсенділерге қатысты азаптау мен қатыгездік туралы қараңыз).

2022 жылғы қаңтарда Қазақстанның құқық қорғау ұйымдары 2022 жылғы қаңтар оқиғаларына шынайы және бейтарап талдауды қамтамасыз ету және тергеу барысында азаматтардың негізгі құқықтарының сақталуына жәрдемдесу үшін іргелі құқықтарды қолдау мақсатында Құқық қорғау альянсын құрды.[19] 2022 жылдың тамызында Альянс қаңтардағы оқиғаларды тергеу кезінде ұсталғандың құқықтары бұзылғаны туралы сауалнамасының нәтижелерін жариялады.[20] Сауалнама 2022 жылдың маусымы мен шілдесі аралығында жүргізілді, оған 63 тұтқын қатысты, оның 62-сі ер және бір әйел. Сауалнамаларды негізінен адвокаттар мен ұсталғандардың туыстары толтырды. Зерттеу нәтижелері ұсталғаннан кейін және тергеу изоляторларына түскен кезде ұсталғандарды медициналық тексеруден өткізбеудің жиі жағдайларын анықтады. Зерттеу сонымен қатар сауалнамаға қатысқан тұтқындардың 71 пайызы жарақат алғанын және олардың ешқайсысы өздерінің азаптау және басқа да зорлық-зомбылық түрлері туралы шағымдарына жауап ретінде ешбір нәтижеге қол жеткізе алмағандарын көрсетті. Бұл ретте, зерттелген 63 істің 53-і (83 пайызы) бойынша адвокаттар азаптауды қолдану туралы шағымдар бергеніне және олардың 49-ы (77 пайызы) күдіктілерді анықтай алғанына қарамастан, тек 11 іс (18 пайызы) бойынша өтініш білдірушілер азаптаудың құрбаны деп танылды, яғни тергеулер азаптау туралы өтініштер тек осы істер бойынша басталғанын білдіреді.

Қаңтар айының соңына қарай Бас прокуратура наразылыққа қатысы бар адамдарға қатысты 2000-нан астам қылмыстық іс қозғалғанын хабарлады.

2.2.1 КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР МЕН БАЛАЛАРДЫ ҰСТАУ

Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл Эльвира Асимованың айтуынша, тәртіпсіздіктер кезінде 28 кәмелетке толмаған ұсталды, олардың барлығы кейіннен сотқа жіберіліп, ата-аналарына олардың кепілгерлігімен берілді.[21] 2022 жылдың 17 наурызында ІІМ мен Бас прокуратура кәмелетке толмағандарға қатысты 16 іс және тергеуде сәйкесінше 12 бар екенін хабарлады.[22] Алайда, есепті дайындау кезінде кәмелетке толмағандарға қатысты қанша іс тергелгені және қанша сотқа берілгені туралы ақпарат жеткіліксіз болды. 2022 жылдың 1 желтоқсанында күштік ведомстволардың өкілдері ұрып-соғып, атып өлтірілген 17 жасар Андрей Опушиев, жаппай тәртіпсіздіктерге қатысқаны үшін қайтыс болғаннан кейін Таразда жабық есіктердің артында өткен сот отырысынан кейін кінәлі деп танылды (ҚК 2 бөлімі, 272-бап)[23] (қосымша ақпаратты 3.3-бөлімнен қараңыз). Көптеген басқа кәмелетке толмағандар жеңілдетілген процедура бойынша сотталды және шартты түрде сотталды немесе рақымшылық жасалды, бірақ бұл істер бойынша ақпарат жеткіліксіз, ал кейбір аймақтарда қаңтардағы оқиғаларға қатысты сот процестері әлі де жалғасуда немесе тіпті басталмады.

---

19 *https://bureau.kz/novosti/zayavlenie-o-sozdanii-pravozashhitnogo-alyansa/* АҚХҚБ Іргелі құқықтарды қолдау үшін Құқық қорғау альянсын құру туралы өтініші.

20 *https://bureau.kz/monitoring_2/doklady_i_otchety_kmbpc/o-soblyudenii-prav-licz-v-yanvare/* 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар барысында және одан кейін сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында ұсталған адамдардың құқықтарының сақталуы туралы талдамалық есеп. Салыстырмалы түрде аз іріктелгеніне қарамастан, алынған мәліметтер құқық қорғаушылардың бұрын алған сандарымен тығыз байланысты.

21 *https://baigenews.kz/azimova-_28_nesovershennoletnikh_zaderzhannykh_peredany_roditelyam_pod_ikh_poruchitelstva_128709/*

22 *https://informburo.kz/novosti/genprokuratura-otvecaet-na-voprosy-o-rassledovanii-yanvarskix-sobytii-tekstovaya-translyaciya*

23 *https://informburo.kz/novosti/genprokuratura-otvecaet-na-voprosy-o-rassledovanii-yanvarskix-sobytii-tekstovaya-translyaciya*

3. Азаптау және қатыгездік қатынас

3. 1 Қазақстандағы азаптау және қатыгездік қатынас мәселесі

2023 жылы Қазақстан БҰҰ-ның азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жаза түрлеріне қарсы конвенциясын ратификациялағанына 25 жыл толады. 1998 жылдан бастап Қазақстан БҰҰ азаптауға қарсы комитетіне (БҰҰ АҚК) үш рет есеп берді. Алайда, билік БҰҰ АҚК ұсынымдарының көпшілігін орындай алмады. Ұсыныстарға «толығымен тәуелсіз [«қажетті ресурстарға ие және есеп беретін»] шағым беру механизмін құру және билікке хабарланған көптеген азаптау туралы шағымдарды уақтылы, бейтарап және толық тергеуді қамтамасыз ету, сондай-ақ тиісті жағдайларда кінәлілерді [соның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлері және т. б.] қудалау және жазалау «, сондай-ақ «қазіргі уақытта Ішкі істер министрлігінің немесе Ұлттық қауіпсіздік комитетінің қарамағындағы қамауда ұстау орындары мен тергеу органдарын Әділет министрлігінің қарауына беру» кіреді. Бұл

ұсыныстар 2001 жылы,[24] 2008[25] және 2014 жылдары[26] АҚК-не берілгенімен, Қазақстан оларды осы уақытқа дейін іс-жүзіне әлі енгізбеді.

2016 жылы БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитеті (БҰҰ АҚК) өзінің қорытынды ескертулерінде «жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес тергеу жүргізу үшін қажетті дәлелдемелердің шамадан тыс өлшемдері» нәтижесінде азаптау туралы қабылданбаған өтініштердің санымен салыстырғанда, Қазақстанда азаптау туралы хабарламалар санының жоғары деңгейіне алаңдаушылық білдірді.[27] Бұған дейін, 2011 жылы БҰҰ АҚК елдегі «азаптаулар туралы хабарламалардың жиілігі» төңірегінде алаңдаушылығын білдірген болатын.[28]

Бұл алаңдаушылық 2011 жылдың желтоқсанында Жаңаөзендегі оқиғалардан кейін күшейе түсті, сол кезде полицияның наразылық білдірген мұнайшыларды таратуы салдарынан кем дегенде он алты адам қаза тауып, одан көбі жараланды. 2011 жылы «жаппай тәртіпсіздік» деген айыппен сотқа тартылған отыздан астам адам азаптау туралы сотқа жүгінді. Бұл мәлімдемелердің барлығы негізсіз деп қабылданбады. Полицияның тек бес қызметкері шамадан тыс күш қолданғаны және билікті асыра пайдаланғаны үшін сотталды және бес жылдан жеті жылға дейін бас бостандығынан айырылды. Азаптау салдарынан қайтыс болу бойынша жауапқа тартылған салыстырмалы түрде жалғыз жоғары лауазымды тұлға – Жаңаөзен тергеу изоляторының жас бастығы болды. Дәл осы изоляторда азапталып, зардап шеккендердің бірі, 50 жастағы Базарбай Кенжебаев қамаудан босатылып, ауруханаға жатқызылғаннан кейін үйінде қайтыс болды. Жаңаөзенде болжамды азаптаулардың жаппай және шектен тыс қатыгездігіне қарамастан, тікелей азаптауға қатысты бірде-бір іс сотқа жеткен жоқ және бірде-бір адам осы қылмыстық әрекеттер үшін жауапқа тартылған жоқ. Нәтижесінде жәбірленушілер мен жалпы жұртшылық ешқандай әділеттілікті көрмеді.

2012 жылдың шілдесінде Қазақстанға келген сол кездегі БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Нави Пиллэй Жаңаөзенде азаптауды қолдану және мойындауды күштеп алу туралы шағымдар «тиісті түрде тексерілмегені анық» деп мәлімдеді және «сот процестерінің әділдігі, сондай-ақ сот ісін жүргізу тәртібі үлкен мәселе болып табылатынын»[29] атап өтті. Ол «адам құқықтары мәселелері мен ел заңнамасы мен құқық қорғау институттарындағы маңызды олқылықтарды» көрсете отырып,»оқиғалардың өзін, олардың себептері мен салдарын тәуелсіз халықаралық тергеу жүргізуге» шақырды.[30]

Ал 2022 жылы Қазақстанның билік органдары 2011 жылы Жаңаөзендегілерге ұқсас жағдайларда 2022 жылғы қаңтардағы тәртіпсіздіктер кезінде азаптаулар мен басқа да зорлық-зомбылық түрлерін әлдеқайда кең ауқымда қолданғаннан кейін, біз қазақстандық биліктің осындай реакциясын тағы да көрдік.

Алайда, азаптау мен қатыгездік Қазақстанда 2011 жылғы Жаңаөзендегі оқиғалар мен 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға дейін кеңінен таралды. Бүгінгі күні БҰҰ АҚК және БҰҰ АҚК 14 жеке шағымда

---

24 *https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=A%2f56%2f44&Lang=en*

25 *https://docstore.ohchr.org/*

26 *https://docstore.ohchr.org/*

27 *https://docstore.ohchr.org/*

28 *https://docstore.ohchr.org/*

29 *https://www.ohchr.org/en/statements/2012/07/opening-remarks-un-high-commissioner-human-rights-navi-pillay-press-conference-0?LangID=E&NewsID=1234 3*

30 *https://www.ohchr.org/en/statements/2012/07/opening-remarks-un-high-commissioner-human-rights-navi-pillay-press-conference-0?LangID=E&NewsID=12343*

азаптауға және басқа да қатыгездік түрлеріне тыйым салуға қатысты өз міндеттемелерін биліктің бұзушылықтарын анықтады. Бұл істерге, атап айтқанда, мойындау мақсатында азаптау, мүмкіндігі шектеулі адамға қатысты азаптау, психиатриялық ауруханаға күштеп орналастыру арқылы азаптау, ұсталғандарды мойынсұнуға мәжбүрлеу мақсатында азаптау, жәбірленушіні ауруханаға жатқызудан бас тарту арқылы азаптау, сондай-ақ халықаралық шығарылмау принципіне қарамастан, басқа елдерге экстрадициялау туралы хабарламалар кіреді. Осы 14 істің ішінен тек екі жәбірленуші ғана мемлекеттен моральдық залалдың орнын толтырды. БҰҰ-ның барлық басқа ұсыныстары, соның ішінде кінәлілерді жауапқа тарту және құрбандардың қайғы-қасіретін өтеу әлі орындалған жоқ.

2008 жылдан бастап ҮЕҰ коалициясы жыл сайын азаптау мен басқа да зорлық-зомбылық түрлеріне қатысты 200-250 шағымды тіркейді. 2015 жылы қылмыстар туралы хабарламаларды дереу тіркеуді талап ететін жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексі күшіне енген кезде, прокурорлар жылына 600-ге дейін азаптауға қатысты шағымдар туралы хабарлай бастады. Осы өзгерістерге қарамастан, Бас прокуратураның мәліметі бойынша, өтініштердің тек бір - екі пайызы ғана сотқа жетеді. Азаптауды қолданған адамдарды кінәлі деп тану жағдайлары сирек кездеседі. Осылайша, азаптауды қолданғаны үшін жазасыздық басым болады.

Сонымен қатар, 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға қатысты құжатталған азаптау әдістерінің қатыгездігін елдегі полиция мен құқық қорғау органдарының қалыптасқан тәжірибесінің жалғасы ретінде қарастыруға болады. Коалиция егжей-тегжейлі құжаттаған, кінәлілер жазасыз қалған азаптау жағдайларына ыстық үтікті басу, темекіні күйдіру және полиция қызметкерлерінің зорлауы сияқты әдістер жатады. 2011 жылдан бастап-ақ ұзақ уақыт бойы ұрып-соғу, целлофан пакеттерімен тұншықтыру, үтікпен және оттықпен күйдіру, тырнақ астына ине тығу, оның ішінде 2011 жылы Алматылық Роман Оглы мен оның ұлдары ісінде (темірмен және оттықпен күйдіру) немесе Оралдық Алексей Ушениннің ісі (аяқтар мен алақандарды ұрып-соғу, темекіні денеге басып сөндіру, темекімен бөкселерін күйдіру, анусқа резеңке таяқшаны бірнеше рет енгізу) 2022 жылдың қаңтар айынан әлде қайда бұрын Коалиция құжатталып, БҰҰ АҚК-не дейін жетті.[31]

Демек, Қазақстанның БҰҰ-ның азаптауға қарсы конвенциясын ратификациялауының қарама-қайшылықтағы мерейтойы қоғамның барлық салаларындағы ұсталғандарға қатысты азаптау мен қатыгездікті қолданудың кең таралған және ұзақ мерзімді тәжірибесін зерделеуге және азаптауды құжатпен де, іс жүзінде де тоқтатуға шақыруға мүмкіндік береді.

3.2 2022 жылдың қаңтарында ұсталғандарды азаптау және қатыгездік қатынас

Осы есепті дайындау кезінде 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты азаптауға және қатыгездікке ұшыраған адамдардың саны бойынша нақты деректер белгісіз болып қалуда. Алайда, адам құқықтарын қорғау топтары өздерінің мониторингіне сүйене отырып, наразылықтар мен тәртіпсіздіктерді тарату кезінде полиция немесе басқа да күштік операциялар кезінде ұсталған адамдардың көпшілігі қатыгездікке ұшырады, олардың жүздегені азапталды деп санайды.[32] 2022 жылдың желтоқсан айындағы жағдай бойынша ҮЕҰ коалициясы бүкіл ел бойынша қаңтар айындағы қамаулар мен тұтқындаулардан кейін азаптау және басқа да зорлық-зомбылық түрлерін қолдану туралы 190 өтінішті тіркеді, оның 178-і ерлер, 12-сі әйелдер және

31 *https://docstore.ohchr.org/*

32 АҚХҚБ азаптау туралы өтініштер бойынша 234 қылмыстық іс қозғалғанын, 2022 жылдың 12 шілдесіндегі жағдай бойынша тергеу тек 134 іс бойынша жалғасқанын айтты. *https://www.hrw.org/news/2022/07/29/kazakhstan-joint-statement-january-2022-events*

13-і кәмелетке толмағандар. Дегенмен, нақты сандар әлдеқайда жоғары деп саналады. Коалиция БҰҰ-ның азаптауға қарсы арнайы баяндамашысына 56 іс ұсынды. Есепті дайындау кезінде бұл жағдайларды талқылау әлі де жалғасуда.

Наразылық акциялары бүкіл ел бойынша 60-қа жуық қалада өткенімен, азаптауды қолдану барлық жерде құжатталмаған және азаптаудың қатыгездік дәрежесі аймаққа байланысты өзгеріп отырды. АҚХҚБ Алматы, Талдықорған, Тараз, Семей, Қызылорда, Атырау және Шымкент қалаларында азаптау жағдайларының ең көп санын тіркеді. Сондай-ақ Ақтөбе, Екібастұз, Қостанай, Өскемен және Орал қалаларында азаптау туралы хабарламалар келіп түсті.

Азапталғандардың басым көпшілігі 18 бен 50 жас аралығындағы ер адамдар болды, дегенмен әйелдер мен жасөспірімдерге қатысты азаптау туралы хабарламалар да болды.[33] Хабарланған азаптау әдістеріне қатыгез ұрып-соғу, электр тогын соғу, қақпақпен жабу, қайнаған су құю, ыстық темірді басу, тістерді жұлу және жыныстық зорлық-зомбылық қаупі туралы хабарламалар кірді.

Азаптаулар мойындату үшін қолданылды, бірақ негізінен алғашқы күндері немесе кейбір жағдайларда тіркеуге алынбаған ұстау шеңберінде өз еркімен қамауға алынғандардың көпшілігін соттан тыс жазалау үшін қолданылды.

Адамдарды тергеу изоляторларында, полиция бөлімшелерінде азаптағаны, сондай-ақ көшелерде зорлық-зомбылық көрсеткені туралы хабарланды. Атырауда, Батыс Қазақстанда және Өскеменде қаңтар наразылығына қатысушылар, сондай-ақ кездейсоқ өтіп бара жатқан адамдар қалалық полиция басқармаларына тиесілі «Динамо» спорт залдарына жеткізілді. Куәгерлердің айтуынша, Атырауда 2022 жылдың 6 қаңтарынан бастап 400-ге жуық адам осындай спортзалдар арқылы өткен, олардың көпшілігі спортзалда немесе полиция бөлімшесінің жеке үй-жайларында азапталған.[34] 13 қаңтарда Атырау облысының комендатурасы «Динамо» спорт залдарында азаптауды қолдану фактісін жоққа шығарды.[35] Адам құқықтары жөніндегі уәкілге және ұлттық алдын алу тетіктерінің мүшелеріне «Динамоға» кіруге тек 2022 жылдың 24 қаңтарында рұқсат етілді, бұл кезде спорт залдары ұсталғандарды ұстау үшін пайдаланылмаған болатын.

> *Белсенді **Сергей Шутов** әлеуметтік желілерде Атырау стадионындағы өз тәжірибесі туралы айтып, полиция ұсталған наразылық білдірушілерді жазалау үшін спорт кешенін «азаптау үйіне» айналдырды деп мәлімдеді.[36] Шутов 11 қаңтарда үйінде ұсталып, өзі жаттығу залы деп білетін бөлмеге жеткізілді. «Мені аяғымды кең ашылған күйінде, еденге қаратып қойды және жан-жаққа қарамауға бұйрық берді. Біраз уақыттан кейін маған қабырғаға қарауға рұқсат етілді. Бетперде киген белгісіз қызметкерлер маған 4 қаңтарда Атырауда өткен митинг бойынша сұрақтарымен жақын келді. Мені азаптап, еңкейіп, итеріп жіберді, әйтпесе азаптау бөлмесіне апарамын деп қорқытты. [...] Бұрышта дәретхана мен себезгі бөлмесі болды, онда әр түрлі ұсталғандарды үнемі шығарып, ұрып-соғып отырды». Шутовқа оның наразылық акцияларын ұйымдастырудағы рөлі туралы сұрақ қойылды, ол не болып жатқанын бірнеше сағат бойы түсіргенін мәлімдеп, оны жоққа шығарды. Содан кейін оны өзін таяққа жыққан бөлмеге апарды.*

---

33 Қараңыз. сипаттамасы 3.3-бөлімде.

34 *https://atpress.kz/18611-ombudsmen-proverila-pytochnuyu-dlya-mitingovavshikh-v-atyrau*

35 Жергілікті жердің комендатурасы төтенше жағдай кезінде құрылады. Оған әртүрлі күш құрылымдарының өкілдері кіруі мүмкін. Бұл жолы полиция өкілдері комендanttар болып тағайындалды

36 *https://www.facebook.com/shutov2.0/posts/5316544505040482*

«Бірінші соққы кеудеге тиді, содан кейін мен бетімді қолыммен жауып, ауырсынғаннан еңкейіп отырып қалдым, басыма, арқама, иығыма және беліме соққылар болды. Менен митингілерге әлі де барасың ба деп сұрады, Мен ауырып айқайлап, тоқтауды өтіндім... ал мені қабырғаға қаратып, қолдарымды бастың артына қоюды бұйырды, содан кейін олар екі жақтан қабырғаларым мен бүйректеріме бірнеше рет соққы берді, жамбастарыма соққаннан кейін мен құлап, тұра алмадым, маған төрт аяқтап еңбектеген күйімде душтан шығып бүкіл спорт залда [...], полиция қызметкерлерінің үстелдер арасында жүруге бұйырды және қайтадан тікемнен тік тұрғызды». «Мен есімді жиюға тырысып жатқанымда, айналама бетперде киген бірнеше қызметкер жиналып, мені ұра бастады. 2016 жылдан бері жеке кездесулерден кейін мен білетін полиция қызметкерлері маған үнемі келіп тұрды және митингілерге әлі барасың ба деп сұрады, мен жоқ деп жауап бердім. Олардың есімдері есімде жоқ,бірақ мен оларды танимын. Олар қинаудың алдын алу және тоқтату үшін ешқандай әрекет жасаған жоқ. [...].»

Кейінірек Шутов диктант бойынша арыз жазуға мәжбүр болды, содан кейін оны 12 қаңтарда әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша сотталғанға дейін басқа 15 ұсталушымен бірге ұстаған басқа камераға апарды. "Прокурорлар [...] неліктен митингке қатысқанымды сұрады және маған төтенше жағдай кезінде заң туралы түсініктеме берді. Олар менің неге әрең жүре алатыныма қызығушылық танытпады". Шутов екі күндік әкімшілік қамауға алынып, босатылғаннан кейін оның зәрінде ауырсыну, ісіну және қан болғанын хабарлады.

Полицейлер мен әскерилер наразылық кезінде алған жарақаттарынан кейін ауруханаларда емделіп жатқан адамдарды ұстады. «Еркін Еуропа радиосы/Азаттық радиосы» (РС/РС) қазақстандық қызметі - «Азаттық радиосы» 2022 жылғы 9 қаңтарда арнайы күштердің қызметкерлері Алматы ауруханасынан жаралыларды алып кететін, олардың кейбіреулері ақсап немесе балдақпен қозғалатын бейнеролик жариялады.[37] Нәтижесінде ауыр жарақаттары бар адамдар (оқ жарақаттарын қоса алғанда) қамауға алынды, онда оларға қажетті медициналық көмекке қол жеткізуден бас тартылды

3.3 Әйелдерді, балаларды және осал адамдарды азаптау және оларға қатысты қатыгездік

Бүгінгі таңда ҮЕҰ коалициясы қаңтар айындағы оқиғаларға байланысты әйелдерге қатысты 12 азаптау және қатыгездік қатынас және кәмелетке толмағандар мен балаларға қатысты 13 жағдайды тіркеді.

Азапталғандардың кейбіреулері жарақат алды, денсаулықтары өте нашар және ауыр аурулармен зардап шегіп, соның ішінде жүрек мәселелері мен қант диабетімен ауырды.

Әйелдерге келетін болсақ, Коалиция төменде сипатталған Райгуль Садырбаеваның ісінде жыныстық зорлық-зомбылықты азаптау құралы ретінде қолдануды құжаттады.

*2022 жылғы 5 қаңтарда мүмкіндігі шектеулі азаматтық белсенді **Райгуль Садырбаева** "Елімай" тіркелмеген құқық қорғау бастамасынан митингіні бақылау үшін Семей қаласының жергілікті басқару органының (әкімдігінің) ғимаратына барды. 2022 жылдың 12 қаңтарында ҰҚК қызметкерлері оның үйін тінтті, содан кейін 50 жастағы әйел ұсталды. Кейінірек ол уақытша ұстау изоляторында болды, онда полиция қызметкерлері одан тәртіпсіздіктерге қатысқанын мойындауды талап етті. Полицейлердің бірі оны есінен танып қалмас бұрын*

37 https://www.youtube.com/watch?v=kTJD8hrZo10&ab_channel=AzattyqTV

күртесінің капюшонымен тұншықтырды, екіншісі оны полиция таяқшасымен зорламақ болған, ал үшіншісі "Сен өлдің, кемпір" деген сөздермен басына мылтық қойды. Полицейлер оның ұлын да өлтіремін деп қорқытқан. Содан кейін ол суық камераға орналастырылды — жарық, су, таза ауа, жұмыс істейтін дәретхана және матрац жоқ. Тергеу изоляторының қызметкерлері оның адвокатымен байланысуына жол бермеді. Туыстары оның орналасқан жері туралы бір ай бойы білмеді. 2022 жылдың 9 ақпанында ғана Садырбаеваның ұлы анасына Өскемен қаласының тергеу изоляторынан ауыстырылған Өскемен қаласының тергеу изоляторына бара алды. 14 Қаңтарда Райгүл сотта азаптау туралы куәлік берді, бірақ прокурор да, судья да жауап бермеді. Садырбаева Қылмыстық кодекстің 272-бабы 2-бөлігі (жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу) және 269-бабы 2-бөлігі (қылмыстық топ жасаған ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасау немесе оларды басып алу) бойынша қылмыстық іс бойынша күдікті болды. 2022 жылғы 19 қаңтарда Еуропарламент Қазақстандағы қаңтар оқиғалары жөніндегі өз қарарында Райгуль Садырбаеваға сілтеме жасай отырып, ерікті түрде ұсталған демонстранттар мен белсенділерді дереу босатуға және саяси тұтқындарды оңалтуға шақырды. 2022 жылдың 2 желтоқсанында Абай ауданының прокуратурасы Райгуль Садырбаевамен айыпты алып тастады.

Сондай-ақ, ұсталған ер адамдарға қатысты зорлау қаупі мен зорлау жағдайлары туралы бірнеше хабарламалар болды.

2022 жылдың қаңтарынан бастап УЕҰ коалициясы балалар мен кәмелетке толмағандарға қатысты азаптау мен қатыгездіктің 13 жағдайын тіркеді. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері балалар мен жасөспірімдерді ұстау кезінде тіркеуге алмаған және осылайша оларды уақытша ұстау изоляторына немесе тергеу изоляторына заңсыз орналастырған. Кәмелетке толмағандар ретінде олар азаптау туралы шағымдарды ұлттық алдын алу механизмінің мүшелері немесе омбудсмен сияқты басқа мемлекеттік уәкілетті бақылаушылар келгенге дейін ресми түрде тіркей алмады. Олардың кейбіреулерін үкімет тағайындаған адвокаттар қорғады, олар өз клиенттерінің азаптауға қатысты шағымдарына дұрыс жауап бермеді.

*2022 жылдың 4 қаңтарында Өзбекстаннан келген 17 жастағы этникалық қазақ **Сәкен Тәліпов** "Алматы Арена" кешені маңындағы митингіге қатысып, басқа қатысушылармен бірге әкімдікке (муниципалдық ғимаратқа) барды. Тергеу мәліметтері бойынша, қауіпсіздік камерасы оның полиция қызметкерлерінің бірі лақтырған қалқан мен таяқшаны қалай көтергенін тіркеді. Нәтижесінде ол 2022 жылдың 1 ақпанында қамауға алынып, тергеу изоляторына орналастырылды. Ұсталған кезде оны Алматы қалалық прокуратурасының Құқық қорғау органдарының қызметкерлері Талиповтың 18 жасқа толмағанын айтқанына қарамастан ұрып-соққан. Шенеуніктер өздерін Ұлттық қауіпсіздік комитетінің қызметкерлері деп таныстырды, бірақ Сәкен оларды таныды. Сондай-ақ, олар оны қолдарымен төбеге іліп, аяқтарының ішкі жағымен ұрып-соғып, түнде электр тогын соғу мақсатында электр мылтықтарын қолданғаны туралы хабарланды. Оған және тергеу изоляторындағы басқа жәбірленушілерге медициналық көмек көрсетілмеді, ол соншалықты нашар болғанға дейін, тергеу изоляторының қызметкерлері жедел жәрдем шақыруға мәжбүр болды. Алайда, изолятор қызметкерлері дәрігерлерге Талиповты ауруханаға жатқызуға мүмкіндік бермеді. Жас жігіт оған қатысты азаптауды қолдану туралы шағым жазды, бірақ 2022 жылдың мамырында оның ісі "қылмыс құрамының жоқтығынан" жабылды. 19 шілдеде Сәкен Талиповқа 272-бап бойынша шартты түрде бір жыл көлемінде үкім шығарылды. 2 ҚК (жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу), бұл ретте "полиция қызметкеріне қатысты зорлық-зомбылық жасады" деген айып алынып тасталды. Содан бері оған рақымшылық жасалды.*

Кейбір жағдайларда полиция қызметкерлері балалар мен кәмелетке толмағандардан жауап алу кезінде психологиялық қысым мен қауіп-қатер әдістерін қолданды, бұл төмендегі жағдайдан көрінеді:

> *Дихан ауылынан (Жамбыл облысы) он екі жасар **Валерий Левчук** 2022 жылдың 13 қаңтарында қараусыз қалған үйдің жанынан тапанша тапты. Ол мылтықты ойыншық деп ойлады және оны үйіне алып кетті. Көршісі бала тапанша тауып алды ма деп сұрағанда, Валерийдің анасы Сандугаш Левчук мылтықты иесіне қайтарып берді және көршісінен оқиға туралы ешкімге айтпауын өтінді. Алайда, полиция бұл туралы наурыз айының соңында біліп, Валерийге тәртіпсіздіктерге қатысқан жергілікті тұрғындарға тиесілі қаруды жасырды деп күдік тағып, әйелден де, оның ұлынан да он күнде бес рет жауап алды. Жауап алу кезінде полицейлер Валерийден бірнеше рет мына сұрақтарды қойған: "Сіз кімге қару бердіңіз?", "Сіз оны қайда жасырдыңыз?" Анасының айтуынша, полицейлер 12 жасар балаға айқайлап, оны жауапқа тартты, қорқытты, ұрысып, ата-анасы оның кесірінен түрмеге жабылады деп қорқытты. Осындай тергеудің салдарынан Валерий депрессиядан зардап шекті және сыртқа шығудан қорықты.*

3.4 Азаматтық белсенділерді азаптау және қорлау

Қазақстандағы құқық қорғау топтары 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты азаматтық қоғам белсенділері мен оппозицияға қарсы 30-дан астам қылмыстық іс қозғалғанын хабарлайды. Белсенділерге айып тағылды, ал кейбір жағдайларда олар қаңтар айындағы наразылықтар кезінде зорлық-зомбылық, заңсыз әрекеттерге қатысы бар екендігі туралы ешқандай дәлел болмаса да, тәртіпсіздіктер мен басқа да қылмыстарға қатысқаны үшін сотталды. Кейін айыпталушылардың кейбіріне рақымшылық жасалды; алайда, олардың бірінші кезекте жауапқа тартылуы әлі де үлкен алаңдаушылық туғызады. Қаңтардағы оқиғаларға байланысты азаматтық қоғам өкілдерін қудалау Қазақстанда соңғы жылдары байқалған азаматтық қоғам белсенділері мен оппозицияны қудалау моделінің бөлігі болып табылады. Бұл схемаға халықаралық қауымдастық өкілдері бірнеше рет қарсы болды. Мысалы, 2022 жылдың тамызында Қазақстанға келген Еуропарламент депутаттарының делегациясы «саяси және азаматтық белсенділерді қудалау мен қорқытуды дереу тоқтатып, барлық саяси тұтқындарды босатуға» шақырды.[38]

Кейбір жағдайларда белсенділер қамауда ұстау кезінде азапталып, зорлық-зомбылыққа ұшырағаны туралы хабарламалар болды. Жоғарыдағы Сергей Шутов пен Райгуль Садырбаеваның, сондай-ақ төменде қуат Шамуратовтың істерін қараңыз:

> *Азаматтық қоғам белсендісі **Қуат Шамұратов Ақтөбе** қаласында, 5 және 6 қаңтарда өткен наразылық акцияларына қатысқаннан кейін 2022 жылғы 7 қаңтарда ұсталды. Үш күннен кейін ол жаппай тәртіпсіздіктер жасады деген айыппен тергеу изоляторына орналастырылды (Қылмыстық кодекстің 272-бабы), оның айтуы бойынша кейіннен оған мойындату үшін оны аяусыз ұрып-соққан.[39] Шамуратовтың адвокатының айтуынша, оның атына тағылған айыптар негізсіз болған және оның қорғауындағы іс жүзінде көпшіліктің арасынан шыққан арандатушылардың сөзіне ерген адамдардың қала әкімшілігінің ғимаратына шабуыл жасауына*

38 https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220824IPR37911/meps-assessed-the-human-rights-situation-in-kazakhstan

39 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2060222834131624&id=100004317827315&comment_id=2060244690796105&notif_id=1641974677175006&notif_t=comment_mention&ref=notifs

жол бермеуге тырысқан.[40] Шамуратовтың туыстары мен әріптестері оған қарсы іс оның азаматтық белсенділігі үшін, оның ішінде үкімет саясатына қарсы бейбіт наразылықтарға қатысқаны үшін кек алу мақсатында қозғалған деп санайды. 2022 жылғы 19 наурызда Ақтөбе қалалық сотының шешімі бойынша Шамуратов тергеу изоляторынан үй қамағына алынды.[41] Оған азаптау қолданды деген күдік тағылған екі полиция қызметкеріне қатысты қылмыстық іс қозғалды, бірақ Шамуратовтың туыстарының айтуынша, бұл қызметкерлерге тергеу кезінде жұмысын жалғастыруға рұқсат етілген.[42] Шамуратовтың соты 2022 жылғы 14 қазанда Ақтөбеде басталды және осы есепті дайындау сәтінде жалғасуда.

*Саяси оппозиция белсендісі **Асет Әбишев** 2022 жылдың 4 қаңтарында Алматыда еске алудан келе жатқан кезде полиция тарапынан ұсталды. Ол Жетісу АІІБ-не жеткізіліп, себебін түсіндірместен үш тәулікке ұсталды. Үшінші күні, оның айтуынша, полиция қызметкерлері оны ұрып-соққанда, ол прокурормен кездесуді талап етіп, уақытша ұстау изоляторына ауыстырылды. Онда оны қорғалуға құқығы бар куәгер ретінде тағы төрт күн ұстады. Ол өзін полицейлер мен әскерилер күн сайын аяусыз ұрып-соғып, денесінде ауыр жарақаттар қалдырғанын хабарлайды. Абишев 2022 жылдың 10 қаңтарында босатылды және полиция оған ешқашан айып таққан жоқ. Оның азаптау және қатыгездік қатынас туралы өтініші бойынша УЕҰ коалициясының көмегімен қылмыстық іс қозғалғанымен, билік ешқандай тергеу әрекетін жасаған жоқ. 2018 жылдың қараша айында Асет Абишев "Қазақстанның демократиялық таңдауы" тыйым салынған оппозициялық партиясына қатысқаны үшін төрт жылға бас бостандығынан айырылды және түрмеде азапталып, қатыгездікке ұшырады деп айтылады.*

*Атыраулық белсенді және блогер **Олеся Вертинская** 2022 жылдың 4 қаңтарында қаланың орталық алаңында адамдардың аяқасты бейбіт жиналысын тамашалады. Үш күннен кейін, 7 қаңтарда, интернет өшірілген кезде, кешкі ас уақытында Олесяның үйіне қарапайым киім киген полиция қызметкерлері келді. Үйдің айналасына орнатылған бейнебақылау камераларының кадрлары олардың алдыңғы есікті кілтпен ашқанын көрсетеді. Олеся бір күн бұрын кілттерін жоғалтқанын есіне алады. Полиция қызметкерлері терезені қағып, жанында автоматтары бар қарапайым киім киген екі адам тұрған.*

Олеся есіне алды: "Мен қорқып кеттім. Мен оларды террористер деп ойладым. Мен өзіме келгенде, мен олардың кім екенін сұрадым. Прокурор Юсупов маған есіктен өзінің куәлігін көрсетті. Менің олардың үйге кіруге рұқсаты бар ма деген сұрағыма, Юсупов оның барлық құжаттары бар екенін және оларды маған есікті ашқан соң көрсететінін айтты. Мен бұл мемлекеттік қызметкерлер екеніне сеніп, есікті аштым. Бірақ ол менің үйіме кіре салысымен: "Тез киініңіз, әйтпесе біз күш қолданамыз!"- деп дауыс көтерді. Үйде күйеуі болған жоқ. Балалар қорқып кетті. Мен шенеуніктерден не болып жатқанын түсіндіруді сұрадым, бірақ оның орнына прокурор аулада автоматтары бар қызметкерлерді шақырды. Олар автомат ысырмасын дереу алып тастап, [...] үйге кірді. Ер адамдар үш, алты және он алты жастағы балаларыма қолдарын созды. [...].Содан кейін мені лас нөмірлері бар азаматтық көлікке отырғызды, екі жағымда бақайына дейін қаруланған қызметкерлер отырды, маған қоңырау шалуға рұқсат етілмеді. Олар мені ұзақ уақыт бойы қаланы аралатып алып жүрді және мені қайда апарады деген сұрақтарыма жауап бермеді".

40 https://rus.azattyq.org/a/31649493.html

41 https://rus.azattyq.org/a/31763092.html

42 https://rus.azattyq.org/a/31753451.html

Ақырында Олеся полиция бөліміне жеткізілді, онда ол барлық ұсталғандардың қабырғаға қойылғанын көрді және адамдарды ұрып-соғып жатқанын естіді. Олеся адвокат сұрады, бірақ оның айтуынша, полиция қызметкері: "Саған адвокат қажет емес! Сен фильмдерді тым көп көргенсіз! Бірден қабырғаға тұр! Мен саған қарсы қылмыстық іс қозғаймын!» деді. Ол өз телефонын тартып алмаса да, басқа ұсталғандардан ұялы телефондарын тартып алғанын байқады, соңында оны босатып, үйіне жіберді.

9 қаңтарда Олесяға полиция қызметкерлері қоңырау шалып, онымен сөйлескілері келетінін айтты. Оның үйінің алдында өзін таныстырмаған қызметкерлері бар азаматтық көлік пайда болды. Олесяны Динамо спортзалына апарды. Онда ол бес-алты жас жігітті және орта жастағы қан жоса болған адамдарды көрді. "Ұстау хаттамасы туралы сұрағыма мені әкелген полиция қызметкері дөрекі түрде аузымды жабуды бұйырды. Ол мені қабырғаға итеріп жіберді". Олеся басын қатты ұрғаны соншалық, бас ауруы басталғанын айтады.

"Оған мені үш сағаттан артық ұстауға оның құқығы жоқ екенін айтқанымда, ол мені әрбір үш сағат сайын жіберіп, қайтар алдырамын деп жауап берді". Олеся шенеуніктердің 5-7 адамнан тұратын жастардың тағы бір тобын теуіп, ұра бастағанына куә болды. "Оларды автоматтармен қорқытып, тұрып тұруды бұйырды, су бермеді және дәретханаға баруға рұқсат бермеді".

Тағы бір полиция қызметкері кірді. Олеся "Ол мені атып, басымды бір жерге жабыстыру керек деп айқайлай бастады" деп есіне алады. Басқа қызметкерлер де бұл туралы қорлайтын түрде сөздер айтқан.

Аға тергеуші Олесяға адвокат беруден бас тартты. Олеся басы ауырғанын, өйткені оны итеріп жібергендіктен және басы қабырғаға тигенін айтты. Ол ұстау хаттамасының көшірмесін талап етті. Қалалық полиция бөлімінің бастығы оны жіберуге бұйрық берді.

14 Қаңтарда Олеся заңсыз бейбіт митингке қатысқаны үшін ӘҚБтК-нің 488-бабы 6-бөлігі бойынша сотқа тартылды. Сот оны журналист деп ақтады. Бір жылдан кейін Олесяның азаптау туралы шағымы қылмыс құрамының болмауына байланысты қабылданбады.

*2022 жылғы 11 маусымда Қызылорда соты адвокат **Адилхан Беденбаевқа** қаңтар оқиғалары кезінде «жаппай тәртіпсіздіктерге қатысты» деген айып тағып бір жарым жылға бас бостандығын шектеді. Беденбаевтың ұялы телефондарын тексеру кезінде Қызылорда наразылықтары кезінде оның полиция департаментінің, қалалық полиция басқармасының жанында және орталық алаңда болғандығы анықталғаны негізінде айып тағылды. Беденбаев 5 қаңтарда үйге келе жатқанын және митинг өткен жерде полиция департаментіне қарама-қарсы тұрған үйіне жақындаған кезде ғана болғанын айтады. Қаңтар айындағы оқиғалардың куәгері азаптау мен зорлау және өлім қаупімен қорқыту салдарынан 2022 жылдың 16 ақпанында болған тәртіпсіздіктерді тергеу комиссиясының алдында Беденбаевты наразылық акцияларына қатысты деп үшін жалған айыптағанын мойындады. Беденбаевты полиция 2022 жылдың 11 қаңтарында ұстап алып, Қызылорда қалалық полиция басқармасына жеткізді.[43] Оған 2022 жылдың 5 қаңтарында "полиция бөліміне шабуыл жасады" және "тәртіпсіздіктерге қатысты" деген айып тағылды, оны бірнеше күн бойы ұрып-соғып, қамауда ұстады, нәтижесінде ол ауыр дене жарақатын алды, өзіне айып тағу үшін мойындауға мәжбүр болды. Беденбаев оған қатысты зорлық-зомбылықты бұрын Беденбаев билікті асыра пайдаланғаны үшін сынға алған полиция қызметкері ұйымдастырды деп санайды. 2022 жылдың 14 қаңтарында Сот азаптау мен қатыгездік туралы мәлімдемелерге қарамастан оны екі айға қамауда ұстауға шешім қабылдады. 2022 жылдың 11 сәуірінде сот бұлтартпау шарасын үй қамағына алу*

43 *https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-kyzylorda-january-events-adilkhan-bedenbayev-lawyer-torture/31800849.html*

деп өзгертті. Азаптау туралы арызды тергеу Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттіктің тергеушісі Беденбаев өзін өзі ұрып-соғып, дене жарақатын сала алатынын анықтау үшін медициналық тексеруден өтуге бұйрық бергеннен кейін тоқтатылды. Оның адвокаты осы есепті дайындау кезінде жауап алынбаған екі жазбаша шағым берді.

3.5 Шетелдік азаматтарды азаптау және қатыгездік қатынас

Қазақстан омбудсмені Эльвира Асимованың айтуынша, қаңтар оқиғаларына қатысы бар деген күдікпен 18 шетелдік азамат ұсталған.[44] Бейресми мәліметтерге сәйкес, кем дегенде төрт шетелдік қаза тапты,[45] Өзбекстанның екі азаматы хабар-ошарсыз кетті.[46] 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты азаптау мен қатыгездікке ұшырағандардың арасында шетелдік азаматтар, оның ішінде кем дегенде екі Қырғызстан азаматы болды.[47]

***Викрам Рузахунов** – 2022 жылғы 9 қаңтарда «Қазақстан» мемлекеттік телеарнасы «шетелдік жалдамалы» камераға «Қазақстанға Қырғызстаннан 200 АҚШ доллары тұратын митингке қатысу үшін келдім» деп мойындаған кадрларды көрсетті. Кадрларда сөйлеушінің бетінде бірнеше көгерулер көрінеді. Адамның аты аталмаса да, ол Бішкектен шыққан әйгілі джаз музыканты Викрам Рузахуновты анықтады. Рузахунов Алматыға концертке шақырылып, 2022 жылдың 2 қаңтарында Алматыға келді. Тәртіпсіздіктер басталған кезде ол Қазақстаннан жер көлігімен кетуге тырысты, өйткені Қырғызстанмен шекарасы Алматыдан үш сағаттық жерде орналасқан. Жолда әскерилер оның көлігін жол тосқауылында тоқтатты және оның Қырғызстан төлқұжатын көргеннен кейін оны ұрып-соғып, темір шыбықпен оның басынан ұрды, содан кейін оны уақытша ұстау изоляторына апарды, онда оны төрт күн бойы ұрып-соғып, тәртіпсіздіктерге жалдамалы ретінде қатысқанын мойындауға мәжбүр етті. Соңында Рузахунов теледидардан мойындауға мәжбүр болды.*

Рузахуновты азаптау фактісі бойынша қылмыстық істі Бішкектің Октябрь АІІБ қозғады. 9 қаңтарда Алматыда кезекті тергеу басталды, алайда 10 қаңтарда Алматы прокуратурасы Рузахуновтың дене жарақаттарының іздерінің себебін анықтай алмағанын мәлімдеді. 2022 жылғы 10 қаңтарда Қырғызстанның Әділет министрлігі Қырғызстанның Бас прокуратурасына Рузахуновты азаптау және қатыгездік қатынас фактісі бойынша қылмыстық іс қозғауды талап етіп жүгінді. 2022 жылы 12 қаңтарда ол босатылып, Бішкекке оралды, онда оған операция жасалды. Бостандыққа шыққаннан кейін Рузахунов камераға мәжбүрлі түрде мойындағаны үшін ризашылығын білдірді, өйткені оны жұртшылық таныды: «жүздеген әділетсіз ұсталған, жазықсыз адамдардың ішінен сценарийді жаттап алып, оны камераға қайталау үшін мені таңдаған адамға рахмет. Дәрігерлерімнің айтуы бойынша, мен ұзақ өмір сүре алмайды екенмін, өйткені сынған қабырғалар сол жақ өкпеге зақым келтірген және тағы бірнеше соққы жүрекке зақым келтіру үшін жеткілікті болар еді...».

Үш ай өткен соң, 2022 жылдың 3 мамырында, Рузахуновқа қауіпсіздік кепілдігі берілмеген кезде айғақтар беруден бас тартуына байланысты азаптау туралы өтініштерді тергеу тоқтатылды. 2022 жылғы 26 қыркүйекте Рузахунов жаңартылған тергеуге қатысу үшін Алматыға оралды. Ол қазақстандық тергеушімен кездесіп, қылмыскерлермен бетпе-бет кездесу үшін ұсталған және азапталған жерге барды. Қазақстанға оралмас бұрын Рузахунов

44 *https://rus.azattyk.org/a/31718388.html*

45 *https://vlast.kz/obsshestvo/48250-zertvy-anvara.html*

46 *https://rus.azattyq.org/a/31753490.html*

47 *https://rus.azattyk.org/a/31838557.html*

қырғызстандық БАҚ-қа сұхбат берді «24.Kg» [қазақстандық] билік жаппай азаптауға объективті және ашық тергеу жүргізген жоқ. Олар тінті азаптау құрбандары деп танылған құқық қорғау органдарының күдікті қызметкерлерін мойындамайды және дәлелдер адвокаттар мен жәбірленушілерден жойылып, жасырылады.[48] *2022 жылғы желтоқсанда Рузахунов қазақстандық құқық қорғау органдары тарапынан өзіне қатыгездік жасау фактілерін тергеу аяқталғаннан кейін Астанадан өтемақы сұрайтынын мәлімдеді.*[49]

3.6 Азаптау нәтижесінде орын алған түрмедегі өлім

Азаматтық қоғамның дереккөздері мен ресми дереккөздерінен алынған ақпаратқа сәйкес, 2022 жылдың қаңтарындағы наразылықтарға байланысты ұсталған кем дегенде алты адам түрмеде азаптау салдарынан қайтыс болды. 2023 жылдың 5 қаңтарында билік алғаш рет азаптау салдарынан қайтыс болды деп есептелген үш адамның есімдерін көпшілік алдында атады және бұл істер сотқа беріледі деп мәлімдеді.[50] Осы алты адамның ішінде екі адам Алматыда, үшеуі - Шығыс Қазақстан облысында және біреуі-Талдықорғанда (Жетісу ауданы 2022 жылғы маусымнан бастап) қаза тапты. Қорытындыда қаза тапқандардың есімдері осы есептің авторларына оны дайындау кезінде белгілі болды: Жандос Шотабаев (Семей қ.), Жасұлан Анафияев (Алматы қ.), Ербол Отепбаев (Алматы қ.), Елдос Қалиев (Семей қ.) және Алмас Мукашев (Талдықорған қ.).[51]

*Азаматтық қоғам белсендісі **Айтбай Алиев** Қызылорда қаласында қайтыс болды, оның өлімі азаптау нәтижесінде алған жарақаттардан болуы мүмкін деген болжам жасаған жағдайда орын алды. Алиевтің ұлының айтуынша, белсенді 2022 жылдың 5 қаңтарында қарсаңында кішігірім бейбіт наразылық акциясына қатысқаннан кейін ұсталған. Бірнеше күн бойы әкесінен хабар алуды тоқтатқаннан кейін, ол оның денесін 2022 жылдың 9 қаңтарында мәйітханадан тапты. Алиевтің ұлы әкесінің басындағы үлкен тыртықтарды көргенін сипаттады, олар дененің фотосуреттерінде де көрінеді. Оған әкесі қайтыс болғанға дейін осы жарақаттармен ауруханаға тергеу изоляторынан келгенін айтты. Бұған дейін, 2020 жылдың шілдесінде Алиев тыйым салынған ұйымға қатысқаны үшін сотталып, қысқа бейне жарияланғаннан кейін алты айға бас бостандығын шектеу жазасына кесілді, онда ол ҚДТ-ға қолдау білдірді, дегенмен видео зорлық-зомбылықты насихаттамайды немесе қолдамайды.*[52]

*26 жастағы геолог **Елдос Қалиев** 2022 жылдың 10 қаңтарында полиция қызметкерлері ұстаған коменданттық сағат басталғаннан кейін туған күнінен оралды. Елдостың ағасы Айдос оны ұстау туралы 2022 жылдың 11 қаңтарында түстен кейін білді. Ол ағасын табу үшін Семей қаласының полиция бөліміне барды, бірақ оған кіруге рұқсат етілмеді. Бір сағаттан кейін екі полиция қызметкері шығып, Елдостың ұсталғанын, тінту кезінде дубинка мен граната тапқанын және оның «қарсыласу кезінде қаза тапқанын» хабарлады. Айдос «Азаттық» журналисі Хадиша Акаеваға ағасының денесіндегі азаптау іздері туралы: «Мен оның денесін алдым. Оның мұрны, сол жағындағы қабырғалары сынған, омыртқасында бірдеңе тұрып қалған, аяғының артқы жағында белінен төмен, басында да қорқынышты гематомалар болған». Денеге медициналық куәландыру жүргізілді, бірақ Қалиевтің отбасы*

48 *https://24.kg/english/246308_Викрам_Рузахунов_arrives_in_Kazakhstan_to_participate_in_Investigation/*

49 *https://www.rferl.org/a/kakazakhstan-kyrgyz-musician-compensation-beating-custody/32166058.html*

50 *https://vlast.kz/novosti/53324-329-del-po-pytkam-vozbuzdeno-posle-anvarskih-sobytij-genprokuror.html*

51 *https://rus.azattyq.org/a/tak-zverski-ubit-cheloveka-chto-izvestno-o-gibeli-zaderzhannyh-v-yanvare-v-semee/31695272.html*

52 Бұл іс туралы қаңтар айындағы оқиғалар туралы АҚХП-АҚХҚБ-ның арнайы хабарламасын қараңыз: *https://www.iphronline.org/kazakhstan-widespread-violations-reported-during-bloody-january.html*

ресми қорытындыға жіберілмеді. Елдос Қалиевтің досының айтқаны: «Адамды аяусыз өлтіру. Ант берген құқық қорғау органдарының қызметкерлері мұны қалай істей алды? Ол жаңа ғана үйленді және балалы болғысы келді».[53]

Елдостың өліміне қатысты тергеу, тергеушілер күдіктілердің жеке басын анықтай алмайтындықтарын айтқаннан кейін тоқтатылды.

***Жандос Жотабаев** 2022 жылдың 6 қаңтарында "митингке қатысқаны" үшін ұсталды. Оның ағасы Ердос Жандостың Семейдегі орталық полиция бөлімінде екі күн ұсталғанын есіне алады. 2022 жылғы 8 қаңтарда Жандос Жотабаев уақытша ұстау изоляторына ауыстырылды. "Ол жерге ешкімді, тіпті адвокаттарды да жібермеді. Ата-анасы оған жылы заттарды беруге барды, бірақ полицейлер ұсталғандарды тамақтандырып жатқанын, ол жерде жылы екенін айтты... 8-17 қаңтар аралығында ол уақытша ұстау изоляторында болды - және біз оны осыдан кейін көрмедік", - деді журналистке Ердос Жотабаев.*

2022 жылдың 17 қаңтарында уақытша ұстау изоляторының қызметкерлері жедел жәрдем шақырып, дәрігерлер Жандостың қайтыс болғанын айтты. Аутопсия туралы есепте жасалған Жандос Жотабаевтың 11 қабырғасы сынған және екі өкпеде де сұйықтық табылған деген қорытындыға келді. Оның отбасына аутопсия туралы есеппен танысуға бір айдан кейін ғана рұқсат етілді.

2022 жылғы қарашада Семей қаласының (Шығыс Қазақстан) прокуратурасы облыстық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігінің Жандоса Жотабаевты азаптау туралы арыздарды тергеуді тоқтату туралы шешімінің күшін жойып, оларды тергеуге қайтарды.

2022 жылғы 2 желтоқсанда Жандос Жотабаевқа қатысты қылмыстық іс жабылды (272-бап бойынша "жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру және оларға қатысу") және ол қайтыс болғаннан кейін кінәсіз деп танылды. 2023 жылғы 5 қаңтарда Қазақстанның Бас прокуроры Берик Асылов Жандос Жотабаевтың өліміне қатысты тергеу аяқталғанын және сотқа жіберілетінін мәлімдеді.

3.7 Медициналық мекемелердің азаптау және басқа да қатыгездік істеріндегі полиция мен күш құрылымдарының көмекшісі ретіндегі рөлі

ҮЕҰ коалициясының мәліметтері бойынша, қолда бар ақпарат медициналық мекемелердің кейбір өкілдері азаптау мен қатыгездік жағдайларында құқық қорғау органдары мен күш құрылымдары қызметкерлерінің көмекшісі ретінде әрекет еткенін, мұндай қылмыстық әрекетке кедергі келтірмей және азаптау құрбандарына барабар көмек бермегендерін көрсетеді. Қазақстандағы құқық қорғаушылар мен журналистер наразылық кезінде зардап шеккен адамдарға ауруханаларда көмек көрсетуден бас тартқан, ал ұсталғандарға полиция изоляторларындағы дәрігерлер, бұл заңда көзделгендей медициналық көмек көрсетпеген жағдайлар туралы хабарлады. Алайда, хабарланған жағдайлардың басым көпшілігі пациенттерді ауруханалардан полицияға және тергеу изоляторларына тікелей аурухана төсектерінен жіберу үшін ауруханалардан аяусыз шығарылады деген айыптаулармен байланысты. Алматыда мұны жедел әрекет ету қызметінің қызметкерлері немесе полиция қызметкерлері дәрігерлердің немесе басқа медициналық қызметкерлердің ешқандай қарсылығынсыз жасады. Көптеген жағдайларда ауруханалардан тергеу изоляторларына

53 *https://rus.azattyq.org/a/tak-zverski-ubit-cheloveka-chto-izvestno-o-gibeli-zaderzhannyh-v-yanvare-v-semee/31695272.html*

жеткізілгендер құқық қорғау органдарының қызметкерлері тарапынан азапталып, қатыгездікке ұшырады. Кейбір жағдайларда адамдар реанимация бөлімшелерінде зорлық-зомбылыққа ұшырады, содан кейін олар азапталған жақын маңдағы уақытша ұстау изоляторларына жеткізілді. Куәгерлердің айтуынша, полиция қызметкерлері ауруханаларда оқ жарақаты бар науқастарды іздеп жүргендерін айтып, наразылық білдірушілердің «алдыңғы қатарында» болғанын меңзеген.[54]

2022 жылдың 5 қаңтарында 49 жастағы екі баланың әкесі және шағын бизнес иесі ***Рашид Игисинов****[55] Алматының орталығындағы дүкенімді тексеріп, содан кейін қызығушылықпен бас алаңдағы қалалық әкімшілік ғимаратындағы өртті көруге бардым. Сол жерде ол сол иығынан жарақат алды. Алдымен оған Алматы маңындағы Талғардағы ауруханада алғашқы көмек көрсетілді, бірақ келесі күні ол операция үшін Алматыдағы үлкен ауруханаға (№ 4) орналастырылды. 8 қаңтарда оны әскери киімдегі екі адам оятты. Олар оны аурухана халаты мен аяғындағы тәпішкесімен, қолдарын арқаларына байлап, полиция фургонына апарды, онда ол оннан астам басқа жараланған ер науқастарды көрді. Олар Алматы қаласының № 18 тергеу изоляторына жеткізілді. Оның әйелі Гүлнара оны көру үшін ауруханаға келгенде, дәрігерлер оған Игисиновты полиция алып кеткенін және олар өздерінің бар білетіндері осы ғана екенін айтты.*

Кейінірек Рашид Игисинов ер адамдарды тергеу изоляторының екінші қабатындағы № 263 камераға қалай апарғанын айтты. Онда олар қаңтарда жылытылмаған камерада таң атқанша тұруға мәжбүр болды, отыруға да, жатуға да, бір-бірімен сөйлесуге де мүмкіндік бермеді.

9 қаңтарда олардан жауап алу үшін бір-бірден алып кетті және олардың барлығы екі-үш сағаттан кейін ұрып-соғу белгілерімен оралды. Игисиновтан жауап алу кезінде құқық қорғау органдарының қызметкерлері оны 5 қаңтарда орталық алаңға қанша ер адам әкелгенін сұрап, басын, жалаң аяғын, саусақтарын және таңылған қолын қан аққанша сойылмен ұрды. Игисиновтың наразылықтарға қатыспағаны туралы бірнеше рет айтқанына қарамастан, ұрып-соғу жалғасты. Бір қызметкер: «ол түсінбейді», - деді және өз адамдарының біріне «оған түсіндіруді» айтты. Игисиновты көрші қараңғы бөлмеге апарып, қолдарын көтеріп, қабырғаға қарап тұруды бұйырды. Ол артқы жағынан бауыр мен бүйрек аймағынан соққы алды. Ол жауап алуға қайта оралғанда, іштің қатты ауыруына байланысты сөйлей алмады және камераға қайтарылды. Осы азаптаудың нәтижесінде Игисинов бірнеше күн бойы қатты ауырып, қан құсып, зәр шығара алмады және үнемі есінен танып қалды. Оның тұтқындары күзетшілерден оған жедел жәрдем шақыруды сұрады, бірақ олар бас тартты: «оның көзінде әлі от бар, ол өлмейді» деп жауап қайтарды.

14 Қаңтарда Игисинов ауыр жағдайда, жүре алмай, сотқа жеткізілді, онда ол не туралы екенін түсінбестен қағаздарға қол қойды. Ол репрессиядан қорқып, судьяға зорлық-зомбылыққа шағымданбады. Игисинов камераға оралғанда, ол нашарлай бастады, содан кейін ғана күзетшілер оған жедел жәрдем шақырды.

Осы кезде Игисиновтың әйелі оны іздеп, оны ұстап отырған изолятордан сұрады, бірақ қызметкерлер оған жоқ екенін айтты. 15 қаңтарда таңғы сағат 3:00 шамасында оған белгісіз адам қоңырау шалып, Игисиновтың қайтадан № 4 қалалық ауруханада екенін және

54 *https://www.bbc.com/russian/features-64121146*

55 Бұл істің сипаттамасын табуға болады: *https://orda.kz/bezzhalostno-bili-po-zagipsovannym-rukam-i-golove-antikor-rassleduet-delo-o-pytkah/* и *https://bureau.kz/новости/almatinecz-o-pytkah-policzejskimi/*. Мұны қаңтар айындағы оқиғалардан кейін құрылған және адам құқықтары жөніндегі ҮЕҰ-ның жетекші сарапшыларынан тұратын іргелі құқықтарды қолдайтын адам құқықтары Альянсының құжаттамасы жөніндегі жұмыс тобы да құжаттады.

оған киім әкелу керектігін айтты. Гүлмира таңертең ауруханаға келгенде, төсекке таңылған ота жасатқан күйеуін көрді. Операциядан кейін сөйлей алмаған ол әйелі мен өзімен бірге әкелген адвокатқа азаптау туралы сигнал бере алды. Ол үш күн реанимацияда болды, ал 2022 жылдың 25 және 31 қаңтарында оған қосымша операциялар жасалды. Содан кейін ол тергеу изоляторына қайтарылды, ол жерден 1 ақпанда сотты күтіп, үй қамағына алынды.

Игисиновтың адвокаты Нугман Бданов № 4 қалалық ауруханының дәрігерлері Ұлттық қауіпсіздік полициясымен ынтымақтастық жасады деп санайды. Дәрігерлер өз құжаттарында Игисинов операциядан кейін 7 қаңтарда, формадағы адамдар оны ауруханадан күштеп шығарып, азаптау үшін изоляторға апарғанға дейін бір күн бұрын шығарылғанын айтады. Полиция құжаттарында Игисиновтың әйелі оны 2022 жылдың 12 қаңтарында полиция бөліміне ертіп барғаны айтылған.

«Орда» жаңалықтар сайтының журналистері №4 қалалық ауруханының әкімшілігінен түсініктеме сұрағанда, оларды қалалық денсаулық сақтау бөліміне жіберді, оның баспасөз қызметі оларды Бас прокуратураға жіберді. Бірнеше күннен кейін Алматы қаласы Денсаулық сақтау департаментінің бастығы Нариман Табынбаев[56] «Орда» редакциясына « медицина қызметкерлері әр түрлі санаттағы науқастарды емдеу бойынша өздерінің кәсіби міндеттерін әрдайым орындайды. Шынында да, Алматыдағы қаңтардағы тәртіпсіздіктер кезінде зардап шеккен науқастар қаланың медициналық мекемелерінде көмек алды. Кейін олардың кейбіреулері прокуратура органдарының қаулысы бойынша Алматының 155/18 ж. ТИЗОҒА ауыстырылды. Онда олар Алматы қаласы жазаларды орындау басқармасының медициналық қызметкерлерінің бақылауында болды. Белгілі бір медициналық көмекке қажеттілік туындаған кезде, арнайы топтар мұндай науқастарды емдеу үшін ауруханаларға жеткізді» деген хат жолдайды [57]

Рашид Игисиновке зорлық-зомбылық тәртіпсіздіктеріне қатысқаны үшін айып тағылды. Кейіннен оған тағылған айыптар негізсіз ретінде алынып тасталды. Игисиновтың азаптауға шағымданған өтініші Қылмыстық кодекстің 146-бабы 1-бөлігі (ауырлататын мән-жайларсыз азаптау) бойынша тіркелді, бірақ содан бері іс жабылды және осы есепті дайындау кезінде кінәлілерді жауапқа тартуда одан әрі ілгерілеу болған жоқ.

Сондай ақ қаңтардағы оқиғаларға байланысты Алматының басқа ауруханаларының медициналық қызметкерлерінің азаптауға қатысты жәрдемдесу жағдайлары туралы хабарланды.

*2022 жылдың 5 қаңтарында Алматы тұрғыны **Еркин Абдрашев** жанынан жарылған жарық-шу гранатасынан жарақат алды. Мен үш күннен кейін №7 қалалық ауруханының реанимация бөлімінде көру қабілетін мүлдем жоғалтып ояндым: мен тек қара көлеңкелерді көрдім. Ол есіне алған соңғы нәрсе – іштің соққысы және адамдардың айқайы. 8 қаңтарда ол ауруханадан қара форма мен бетперде киген адамдар - тәпішке мен шалбар киген түрінде алып кеткенін, айналасындағылардың ұрмауды өтінгендерін есіне алды. Абдрашевтың қолын арқасына байлаған күйі қабырғаға тұрғызып, содан кейін басқа адамдардың ыңырсыған дауыстары шығып жатқан көліктің артқы орындығына лақтырады.*

Олар 155/18 тергеу изоляторына жеткізілді, онда олар қарға түсірді, ал қауіпсіздік қызметкерлері аяқтарына таяқпен ұрды. Жедел медициналық тексеруден кейін олар қайтадан аязға ұшырады. Абдрашев суықтан діріл дей бастағанда, полиция қызметкері бір

56 Нариман Табынбаев 2022 жылдың маусым айында Алматы қаласы Денсаулық сақтау департаментінің бастығы қызметінен алынып Алматы қаласы Қалалық орталық клиникалық ауруханасының бас дәрігері болды.

57 Жоғардағыны қараңыз.

шелек су әкеліп, басынан аяғына дейін құйды. Содан кейін Абдрашевты ғимараттың ішіне сүйреп әкелді. Полиция қызметкерлері бір-бірімен егер біреудің бет-әлпетінде жарақат боллса, бұл олардың наразылық білдірушілердің алдыңғы қатарында болғанын білдіреді деп айтқан. Содан кейін полиция қызметкерлері Абдрашевтің дәлізбен жүргізіп, бұрылуға мәжбүрлеп, сойылмен ұрғаны туралы хабарланды. Осы соққылардан кейін ол көру қабілетін жоғалтты. Абдрашевтің отбасы оны 19 қаңтарда, жараланғаннан кейін екі аптадан кейін тапты. 2022 жылдың наурызында сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік азаптау туралы арыз бойынша қылмыстық іс қозғаған кезде, ол азаптаудың құрбаны деп танылды, бірақ кінәлілер анықталмады. Ол өзінің тұтқындағы камералстары шабуылдаушыларды біледі деп мәлімдегенімен, дәлелдердің жоқтығынан тергеу тоқтатылды.

Оған зорлық-зомбылықпен қоғамдық тәртіпсіздіктерге қатысқаны үшін тағылған айыптар 2022 жылы негізсіз деп алынып тасталды.

*2022 жылдың 5 қаңтарында Алматы тұрғыны **Еркин Абдрашев** жанынан жарылған жарық-шу гранатасынан жарақат алды. Мен үш күннен кейін №7 қалалық ауруханының реанимация бөлімінде көру қабілетін мүлдем жоғалтып ояндым: мен тек қара көлеңкелерді көрдім. Ол есіне алған соңғы нәрсе – іштің соққысы және адамдардың айқайы. 8 қаңтарда ол ауруханадан қара форма мен бетперде киген адамдар - тәпішке мен шалбар киген түрінде алып кеткенін, айналасындағылардың ұрмауды өтінгендерін есіне алды. Абдрашевтың қолын арқасына байлаған күйі қабырғаға тұрғызып, содан кейін басқа адамдардың ыңырсыған дауыстары шығып жатқан көліктің артқы орындығына лақтырады.*

Олар 155/18 тергеу изоляторына жеткізілді, онда олар қарға түсірді, ал қауіпсіздік қызметкерлері аяқтарына таяқпен ұрды. Жедел медициналық тексеруден кейін олар қайтадан аязға ұшырады. Абдрашев суықтан діріл дей бастағанда, полиция қызметкері бір шелек су әкеліп, басынан аяғына дейін құйды. Содан кейін Абдрашевты ғимараттың ішіне сүйреп әкелді. Полиция қызметкерлері бір-бірімен егер біреудің бет-әлпетінде жарақат боллса, бұл олардың наразылық білдірушілердің алдыңғы қатарында болғанын білдіреді деп айтқан. Содан кейін полиция қызметкерлері Абдрашевтің дәлізбен жүргізіп, бұрылуға мәжбүрлеп, сойылмен ұрғаны туралы хабарланды. Осы соққылардан кейін ол көру қабілетін жоғалтты. Абдрашевтің отбасы оны 19 қаңтарда, жараланғаннан кейін екі аптадан кейін тапты. 2022 жылдың наурызында сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік азаптау туралы арыз бойынша қылмыстық іс қозғаған кезде, ол азаптаудың құрбаны деп танылды, бірақ кінәлілер анықталмады. Ол өзінің тұтқындағы камералстары шабуылдаушыларды біледі деп мәлімдегенімен, дәлелдердің жоқтығынан тергеу тоқтатылды.

Оған зорлық-зомбылықпен қоғамдық тәртіпсіздіктерге қатысқаны үшін тағылған айыптар 2022 жылы негізсіз деп алынып тасталды.

***Саят Әділбекұлы**,[58] 30 жастағы фотограф, 5 қаңтарда Алматының орталығындағы көшеде атыс жарақатын алған, ол бір жасар қызына тіс ауруын жеңілдету үшін дәрі табуға тырысқан. Оған жедел жәрдем шақырылып, №7 қалалық ауруханаға жеткізілді, онда бүйрегін сақтау үшін ота жасалды. 8 қаңтарда Әділбекұлы бүйіріндегі катетермен бірге басқа жаралылармен қоса Алматы қаласының 155/18 тергеу изоляторына ауруханадан арнайы мақсаттағы Қарулы полиция жасағының қызметкерлері бетперде киіп күштеп жеткізді. Онда оны тұтқындау және ұстау күні 12 қаңтар деп көрсетілген. 10-12 қаңтар аралығында тіркелмеген қамауға алу кезінде Әділбекұлы оны мойындауға мәжбүрлеуге тырысқан бетперде*

58 Саят Әділбекұлы ісінің сипаттамасымен мына сайттан танысуға болады: *https://rus.azattyq.org/a/32139221*. html . Оның ісін құқық қорғау альянсының іргелі құқықтарды қолдау жөніндегі жұмыс тобы да құжаттады.

киген адамдардың аяусыз ұрып-соғуына ұшырады. Ол басқа ұсталғандарды ұрып-соғып, медбикелерді зорлау, полиция курсантының басын кесу және мемлекеттік ғимараттарға шабуыл жасау сияқты қылмыстарды мойындауды талап еткен формадағы қызметкерлердің қайнаған суға батырғанына куә болды.2022 жылдың 17 қаңтарында № 7 қалалық ауруханаының дәрігерлері Әділбекұлы ұсталған тергеу изоляторына барып, оның денесінен катетерді алып тастады, бұл жерді тігіп, жараны емдемей, инфекция жұқтырды. 25 қаңтарда Әділбекұлының туыстары әлеуметтік желілерде сөйлегеннен кейін ол үй қамағына алынды. Келесі күні ол дәрігерге жұқтырған жарасын көрсету үшін № 7 қалалық ауруханаға оралды, бірақ дәрігер "қантарлықтарды емдемеу" ("қаңтар адамдары" қазақ тілінде) бұйрығы алынғанын айтты. Ол 2022 жылдың 28 қаңтарында ауруханаға қайта оралып, емделудің жазбаша медициналық картасын талап етті, содан кейін ғана олар оның жарасын тексерді. Осыдан кейін Әділбекұлы жеке клиникаларда емделуді жалғастырды. 2022 жылдың тамызында Әділбекұлының "жаппай тәртіпсіздікке қатысқаны" туралы айыптаулар қылмыс құрамының болмауына байланысты алынып тасталды. Оның азаптау туралы өтініштерін тергеу де дәлелдердің жоқтығынан тоқтатылды.

***Нұртас Каранеев**,[59] 42 жастағы шаштараз, 5 қаңтарда басқа жараланған наразылық білдірушілерге көмектесуге тырысқан сәтті, Алматының бас алаңына жақын жерде қолы мен шап аймағына оқ тиген. Ес-түссіз күйде ол алдымен № 5 қалалық ауруханаға жеткізілді, онда оған алғашқы медициналық көмек көрсетілді, бірақ дәрігерлер оны осы ауруханада қалдырудан бас тартты. Содан кейін Каранеевті басқа наразылық білдірушілер № 12 қалалық ауруханаға жеткізді, сол күні оған шұғыл операция жасалды. Оның аталық бездерінің бірі кесіліп, екіншісі жартылай алынып тасталды. 8 қаңтарда ол ауруханадағы өзінің бөлмесінде басқа аурулармен бірге болды, кешкі сағат 6:00 немесе 7:00-де он қарулы ер адам кірді, олардың кейбіреулері формада, ал басқалары қарапайым киім киген, олардың аттарын сұрады. Олар Каранеевтің көршісі Аманжолды (сол кезде арбадағы мүгедек) мылтықпен соғып, Каранеевті жұдырықпен ұрды. Олар Каранеев пен Аманжолды лифтке түсірді, онда жедел әрекет ету отрядының басқа қызметкерлері Аманжолды қатты ұрып, Нұртастың ішінен ұрды. Каранеев пен Аманжол операциядан кейін қорқып, әлсіз болды және ұстау барысында наразылық білдірмеді. Медициналық қызметкерлердің ешқайсысы оларды осылайша ұстап әкетулеріне еш кедергі жасамады. Ауруханаының ауласында үш полиция фургоны тұраққа қойылды, ал екі адам басқа науқастарға толы біреуіне итерілді. Каранеев олардың барлығы жақында ота жасатқанын есіне алады. Қауіпсіздік қызметкерлері ер адамдарды лаңкестер деп атап, ұрсып, айқайлаған. Алматы қаласының 155/18 тергеу изоляторына келгеннен кейін ер адамдар жерге құлап, дубинкалармен ұрылды. Каранеевтің айтуынша, барлығы отыздан қырыққа дейін жараланғандар болды. Көбісі дұрыс киінбеген, кейбіреулері іш киім мен тәпішке киген, ал кейбіреулері мүлдем жалаңаш болған.*

Каранеев 2022 жылдың 11 қаңтарында қамаудан босатылды. 2022 жылдың мамыр айының басында ол № 12 ауруханаға (қалалық орталық клиникалық аурухана) сол жерде болған кезінен бастап медициналық картасының көшірмесін сұрап өтініш жіберді. 2022 жылдың 13 мамырында ол директор У. Медеубековтың қолымен жауап алды, атап айтқанда: "жаппай тәртіпсіздіктер кезінде [2022 жылдың қаңтарында] БҚКБ-да емделуіңіз бізге тәуелді емес себептермен тоқтатылғандықтан, біздің аурухана сізге кез келген қосымшақажет болуы мүмкін медициналық көме көрсетуге дайын. Сізге медициналық қорытынды беретін маманның кеңесіне келуге болады".

Каранеевке тәртіпсіздіктерге қатысты айып тағылды, бірақ кейінірек айыптар негізсіз деп танылды. Ол азаптауға шағым түсірді ме, жоқ па белгісіз.

59 Нұртас Каранеевтің ісін Құқық қорғау альянсы құжаттамасының жұмыс тобы құжаттады.

Бұл мысалдар дәрігерлердің 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар кезінде пациенттерін азаптауға үнсіз келісім беру жағдайларын көрсетеді, бұл көптеген халықаралық және ұлттық құқықтық және әдеплық міндеттемелерге қайшы келеді. 2022 жылғы Ыстамбұл хаттамасының редакциясында (азаптауды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қатынас пен жазалау түрлерін тиімді тергеу және құжаттау жөніндегі Нұсқаулық) дәрігерлердің рөлі мен оның халықаралық немесе ішкі кез келген қарулы қақтығыстар кезіндегі маңыздылығы ерекше атап өтілген. Женева конвенцияларына сілтеме жасай отырып, 2022 жылғы редакциядағы Ыстамбұл хаттамасында «дәрігерлер науқастар мен жаралылар туралы хабарлауға міндетті емес» және «медицина мамандары мұндай жағдайларда, әсіресе қарулы қақтығыс жағдайында пациенттері туралы ақпаратты ашуға мәжбүр бола алмайды» делінген. Ыстамбұл хаттамасы тізімдейді медициналық қызметкерлердің төрт негізгі әдеплық міндеттемесі: мейірімділік, зиян келтірмеу, құпиялылық және пациенттің ерік-жігерін құрметтеу, олар «қарулы қақтығыстар мен басқа да төтенше жағдайлар кезінде де, бейбіт уақытта да бірдей қолданылады». Ыстамбұл хаттамасында айтылған БҰҰ-ның медициналық әдеп қағидаттары медицина қызметкерлерінен «сотталушыны немесе онымен байланысты адамдарды зиян келтіру қаупіне ұшыратпау үшін тиісті процедуралық кепілдіктерді» сақтауды талап етеді.

Өз бетінше немесе ұлттық қауіпсіздік органдарының немесе басқа да мемлекеттік қызметшілердің бұйрығымен өз пациенттерін азаптау немесе қатыгездікпен қарау тәжірибесіне ұшыратқан Қазақстандағы медицина қызметкерлері өздерінің кәсіби әдеп ережелерін бұзып қана қоймай, азаптауға қатысы бар деп есептелуі мүмкін. «Азаптауға қатысу», Ыстамбұл хаттамасына және басқа да құқықтық нормаларға сәйкес, «адамның қатыгездікке төтеп беру қабілетін бағалауды» және «одан әрі қатыгездікпен қарау мақсатында адамдарды реанимациялауды немесе оған кінәлі болуы мүмкін адамдардың нұсқауы бойынша азаптаулардың алдында, кезінде немесе одан кейін тікелей медициналық көмек көрсетуді; азаптауды қолданатын адамдарға азаптауды қолдану, кәсіби білім немесе жеке медициналық ақпаратты» қамтиды. Токио декларациясы (Дүниежүзілік медициналық Ассамблея қабылдаған), ол сонымен қатар Ыстамбұл хаттамасында келтірілген, дәрігерлерге «жұмыс берушілердің, түрме органдарының немесе қауіпсіздік күштерінің нұсқауларын қоса алғанда, басқа мәселелерге қарамастан пациенттердің мүдделері үшін әрекет ету еркіндігін талап етуге» нұсқау береді. Халықаралық медбикелер кеңесінің (ICN) мейірбикелік Әдеп кодексінде медбикелерге ұқсас принциптер тағайындалған.

Қазақстандағы кейбір медицина қызметкерлері батылдық танытып, қауіпсіздік қызметкерлеріне өз пациенттерін ауруханалар мен клиникалардан алуға мүмкіндік бермеді. Мысалы, Шығыс Қазақстандағы Өскемен қаласының БСМП нейрохирургиялық бөлімшесінің меңгерушісі, дәрігер Алтай Санзыбайұлы Сұлтымановтың Дәулет Мұхажанов әрекеттері (2.1-бөлімді қараңыз).[60]

Қазақстан азаптау туралы, оның ішінде медицина қызметкерлерінің рөліне қатысты барлық өтініштерге тиімді, бейтарап және мұқият тергеу жүргізуге тиіс.

3.8 Шағым берген азаптау құрбандарына қатысты қуғын-сүргін

Қазақстандағы қаңтар айындағы оқиғалардан кейін азаптау мен қатыгездік құрбандарының азаптаудың жалғасуынан немесе олардың жағдайының нашарлауынан қорқып, ресми шағым

60 Мұхажанов ісі туралы толығырақ 3.6 “Азаптауды қолдану нәтижесінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру” бөлімінен қараңыз.

бергісі келмеуі, мысалы, оларға қосымша айып тағу немесе неғұрлым қатаң жазаны көздейтін айып тағу маңызды болып табылады. Қаңтар айындағы оқиғаларға келетін болсақ, есептерде жәбірленушілерге қамауда ұстау орындарында азаптау мен қатыгездік туралы үндемеу үшін жиі қысым көрсетілгені атап өтілді. Осы есептерге сәйкес, кейбір жағдайларда шенеуніктер ұсталғандарға түрмеге қамалмау немесе аз жаза тағайындау үшін айырбас жасауды ұсынып, азаптауға қатысты шағымдарын мойындауға және қайтарып алуға қысым жасады. Кейбір жәбірленушілер өздерін сенімсіз сезінетіндіктерін және егер олар азапталғанын дәлелдей алмаса, өздері жалған айып таққаны немесе жалған ақпарат таратқаны үшін қудалауға ұшырауы мүмкін деп қорқатындықтарын хабарлайды – бұл қылмыстардың екеуі де Қазақстанда түрмеде жазаланады.[61] Мәселен, атыраулық Сергей Шутов азаптаудан кейін елден кетіп, кейін оған қарсы билік тарапынан жасалған қарым-қатынас туралы айтқаны үшін «көрінеу жалған ақпарат таратқаны» үшін іс дайындалып жатқанын білді. Бұдан әрі азаптауға өтініш білдірген құрбандарға қатысты Қызылорда және Алматы құқық қорғау органдары тарапынан екі іс-қимыл сипатталған:

*Қызылорда тұрғыны **Талғат Мешітәлі** 2022 жылдың 4 қаңтарында ауруханаға көлікті жөндеу кезінде қолын жарақаттағаны үшін жүгінген. Медициналық көмек көрсеткеннен кейін оны полиция тәртіпсіздіктерге қатысты деген күдікпен ұстады. Алдымен оны Қызылорда АІІБ-не жеткізді, оның хабарлауынша, тергеу изоляторына орналастырылғанға дейін полиция қызметкерлері оны азаптады, соның ішінде ашық жараға ине батырды. Кейінірек Қызылорда тергеу соты Мешітәлиді оған қарсы дәлелдердің жоқтығынан үй қамағына алды. 2022 жылғы 16 ақпанда ол қаңтар оқиғаларын тергеу жөніндегі қоғамдық комиссияның отырысына қатысып, Қызылорда АІІБ қызметкерлері тарапынан азапталғанын ашық айтты. Келесі күні ол үй қамауына алынып, , тергеу изоляторына қайтарылып, қамауға алынды. Кейіннен оған тәртіпсіздіктерге, сондай-ақ "билік өкіліне қатысты зорлық-зомбылық әрекеттеріне" және "кісі өлтіру қаупіне" қатысты айып тағылды (ҚК 380-бабы). Алайда тергеу органдары оның болжамды қылмыстарға қатысы бар екендігінің фото-, видео - немесе өзге де дәлелдерін ұсына алмады. Жазу кезінде Талғат Мешітәлі тергеу изоляторында отыр.*

*Алматыда **Қосай Махамбаев** 2022 жылдың 4 және 5 қаңтарында наразылық акцияларына қатысып, үш жерден оқ жарақатын алды. Ол алдымен ауруханаға, содан кейін 8 қаңтарда тергеу изоляторына жеткізілді, бірақ ол өздігінен жүре алмады. Оның айтуы бойынша оны ұрып-соғып, басынан және белінен ұрып, жалаңаш шешіндіріп, қаңтар айының суығында бетонға жатқызды. Махамбаевтың айтуынша, оның камерасында отырған кем дегенде үш сотталушы азаптау және зорлау үшін арнайы орынға жеткізілген. Кейін тергеу изоляторына прокурорлар келіп, Махамбаевтан азаптау туралы арыз жаза ма деп сұрады. Ол жазамын деп жауап берді. Бұл үшін ол «жазаланды». Ол клиникаға жеткізілді, бірақ іш жарақаты бар және нәжісі ағып жатқан науқаспен жақын жерге жатқызылды. Бөлмедегі иістен Махамбаевтың үнемі жүрегі айнып, құсқысы келген. Махамбаев: «адам қалыпты жатып, тұра алмады, оған тиісті медициналық көмек көрсетілмеді, бірақ оны «тірі газ камерасы» ретінде ұстады. Тергеушілерге қажетті куәлік бермегендердің барлығын осы жігіттің қасына орналастырды».*

Махамбаев азаптауға қатысты шағымын отбасына жеткізе алды. 10 ақпанда анасы мен адвокаты шағымды прокуратураға жіберді, сол күні кешке оны қамауда ұстаудан үй қамауына ауыстырылды.

---

61 "Жала жабу" бабы бойынша қылмыс қазір әкімшілік құқық бұзушылық болып табылғанымен, "көрінеу жалған ақпарат" (ҚР ҚК 419-бабы) және "көрінеу жалған ақпарат тарату" (ҚР ҚК 274-бабы) бабы бойынша қылмыстар оларды азаптаған адамдарға шағым түсіретін азаптау құрбандарын сот тәртібімен қудалау үшін белсенді пайдаланылады

Алайда, содан бері оның азаптау туралы өтініштерін тергеу алға жылжыған жоқ. Ол коалицияға: «бізге сендер ешқашан ештеңені дәлелдей алмайсыңдар, олар [болжамды азаптаушылар] бетперде киген» деп айтқандарын, - жеткізді.

2 маусымда Махамбаев қаңтар оқиғалары кезінде қаза тапқандар мен тұтқындалғандардың туыстары жиналып, прокуратураның қаңтар оқиғаларына әділ және ашық тергеу жүргізу туралы талаптарына жауап беруін тыңдау үшін және наразылық білдірушілерді өлтіріп, ұсталғандарды азаптағандар сот алдында жауап беруі үшін рұқсат етілмеген митинг ұйымдастырғаны үшін ұсталып, 15 тәулікке қамауға алынды. Қайта үй қамағына алынған Махамбаев мақаланы жазу кезінде «жаппай тәртіпсіздіктерге» қатысқаны үшін сотты күтеді.

4. Бір жылдан кейін: мемлекеттің “қанды қаңтарға” реакциясы

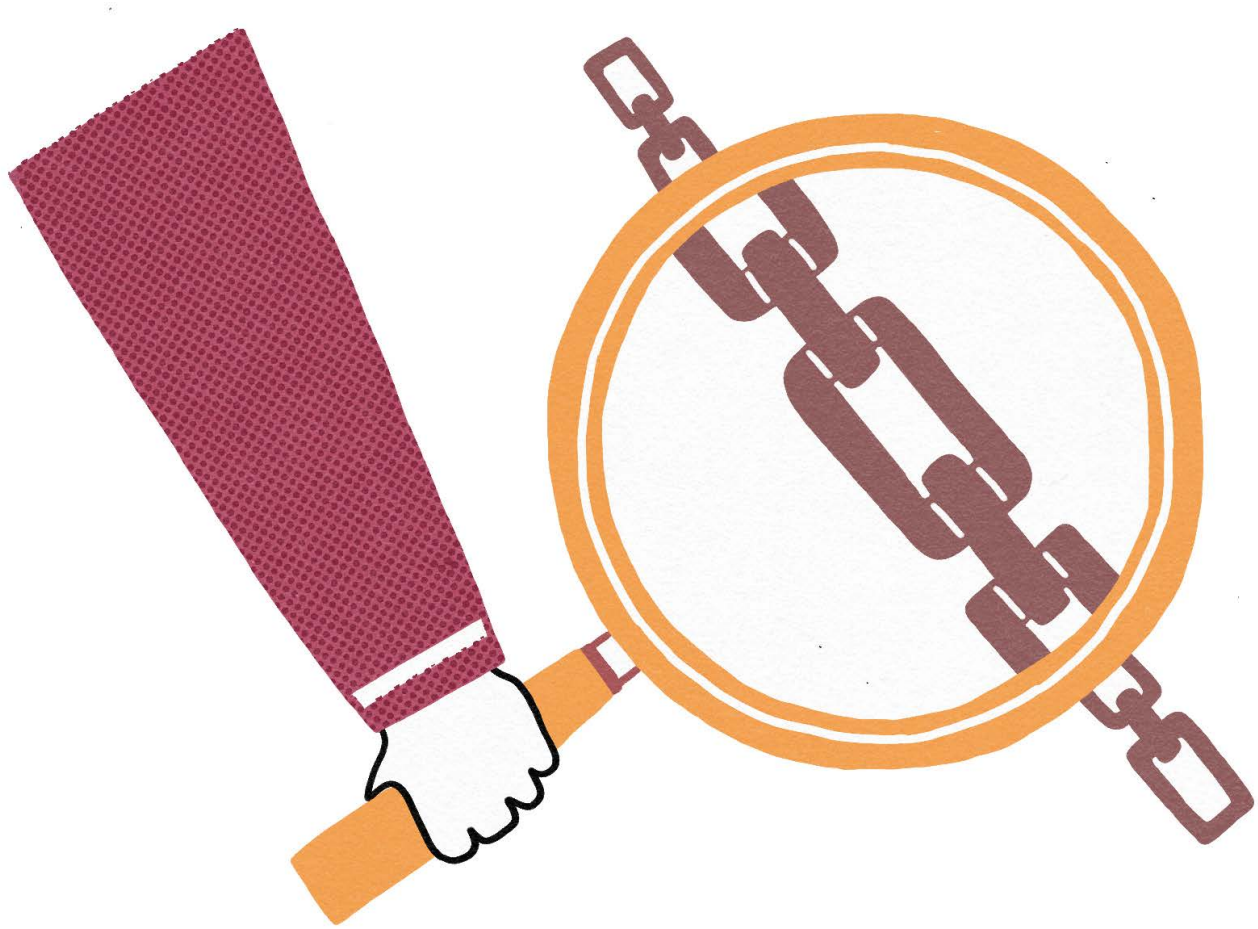

4.1 Азаптау және қатыгездік қатынас туралы мәлімдемелерді тиімді және бейтарап тергеудің болмауы кінәлілердің жазасыздығына әкеледі

Қаңтардағы наразылықтарға байланысты ұсталған адамдарға азаптаудың қолданылуы туралы хабарлар Қазақстанда интернетке қолжетімділік қалпына келтірілгеннен кейін бірден белгілі

болды (аймаққа байланысты 2022 жылғы 7-10 қаңтар аралығында). Бастапқыда азаптау туралы барлық есептерді негізсіз деп қабылдамай, билік 2022 жылдың ақпанында тәртіпсіздіктер кезінде кейбір тұтқындарға азаптау мен қатыгездік қолданылғанын мойындады. 2022 жылғы 3 ақпанда ҚІМ «Қазақстан Республикасы орын алуы мүмкін болатын ұсталғандарды азаптау және оларға қатыгездік көрсету, шамадан тыс күш қолдану, заңсыз ұстау жағдайларын айыптайды» деген мәлімдеме жасады,. [...] Қазақстан адам құқықтарын қорғау саласындағы өзінің барлық міндеттемелеріне адал және халықаралық үкіметтік емес ұйымдармен Ашық диалог пен ынтымақтастыққа дайын».[62]

2022 жылдың 17 ақпанында Президент Тоқаев Ұлттық теледидар арқылы «Ішкі істер министрлігі мен Бас прокуратураға [азаптау және қатыгездік туралы мәлімдемелерді тергеу] туралы нақты нұсқаулар бергенін» және «қоғамдық комиссия [осы мақсатта][63] жұмысқа кіріскенін» мәлімдеді. «Мемлекет пен құқық қорғау органдары олардың қызметіне араласпайды. Мен де араласпаймын», — деп қосты президент. 2022 жылғы 3 наурызда президент Тоқаев жаңа Бас прокурорды тағайындады, оған «тергеудегі және сотталғандарға адамгершілікке қарсы көзқарас үшін жауапкершілікті күшейтуге бағытталған ұсыныстар әзірлеуді тапсырды»[64] 2022 жылдың 16 наурызында президент бұдан әрі «[Үкімет] құқық қорғау органдарының қызметкерлері ұсталғандарға тыйым салынған анықтау әдістерін және тіпті азаптауды қолданған фактілерді мойындады. Орта ғасырлардағы мұндай варварлық көріністер кез-келген прогрессивті қоғамның принциптеріне қайшы келеді. Олар біз үшін де қолайсыз». Ол өзінің оларға қатыгездік туралы барлық хабарламаларды «мұқият тергеу» тапсырылғанын айтты.[65]

Алайда, осы уәделерге қарамастан, қолда бар мәліметтерге сәйкес, іс жүзінде билік азаптау мен зорлық-зомбылық туралы барлық мәлімдемелерді мұқият зерттей алмады.

2022 жылдың желтоқсан айының соңындағы жағдай бойынша ҮЕҰ коалициясы қаңтар айындағы оқиғаларға байланысты тіркеген және кейіннен билікке берілген азаптауға қатысты 190 шағымның 104-і бойынша тергеулер қылмыс туралы дәлелдердің жоқтығынан немесе нұсқаларды өндеудің аяқталуына байланысты тоқтатылды. Коалиция және АҚХҚБ мониторингінің деректері бойынша жабық істер қатарына: Таразда 33 іс (33-тен); Алматыда 31 (46-дан); Қызылордада 11 (11-ден) (күдіктілермен кінәсін мойындау туралы мәмілелер жасалған); Шымкент, Екібастұз және Орал қалаларында алты іс бойынша; Ақтөбеде бес іс; Қостанайда үш іс; Өскемен, Семей және Қарағандыда бір істен кірді.

Қаңтардағы оқиғаларға байланысты биліктің азаптауға қатысты шағымдарының нақты жалпы саны және мұндай мәлімдемелер бойынша басталған тергеулер белгісіз, өйткені толық статистика жария етілмеген және билік өкілдері тек таңдамалы және ішінара қарама-қайшы ақпаратты жариялаған.

Бас прокурор 2022 жылғы 14 наурызда парламенттік Ассамблеяда сөйлеген сөзінде прокуратураға «тергеудің рұқсат етілмеген әдістеріне» 301 шағым түскенін хабарлады. Олар бойынша «азаптау және өкілеттігін асыра пайдалану» бойынша 243 қылмыстық іс қозғалды. 234 істі Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі тексереді және 9 жағдайды арнайы прокурорлар тексереді.[66]

62 *https://ru.sputnik.kz/20220203/kazakhstan-rassleduyut-98-del-o-pytkakh-22498616.html*

63 *https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/prezident-tokaev-otvetil-na-vopros-o-pyitkah-zaderjannyih-462219/*

64 *https://ru.sputnik.kz/20220303/tokaev-nuzhno-na-kornyu-ustranit-takie-srednevekovye-yavleniya-kak-pytki-23261748.html*

65 *https://akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953*

66 *https://vlast.kz/novosti/49115-do-234-vyroslo-cislo-ugolovnyh-del-po-faktam-pytok-zaderzannyh-posle-anvarskih-sobytij.html*

Кейінірек, 2022 жылдың 12 шілдесінде Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік – азаптау туралы арыздарды тергеуге жауапты мемлекеттік орган тергеу қаңтар айындағы тәртіпсіздіктерге байланысты ұсталғандарды азаптау мен қатыгездік туралы 177 іс бойынша жалғасып жатқанын және 171 істі тергеу аяқталғанын айтты.[67] Сол күні Әділет министрлігі шағымдардың негізсіз болуына байланысты бұл істердің 137-сі тоқтатылғанын хабарлады.[68] Ішкі істер министрі Марат Ахметжанов «өтініш берушілердің көпшілігі (96,3%) нақты адамдарды атамайды. Жалпы, полицияның күш қолданғаны туралы шағымдары негізделмеген».[69]

ІІМ-нің 2022 жылғы 27 қазанда жарияланған ақпараты бойынша азаптау фактілері бойынша 17 полиция қызметкеріне және 12 күш құрылымдарының қызметкерлеріне қатысты іс қозғалды.[70]

2022 жылдың қарашасында адам құқықтары жөніндегі уәкіл Эльвира Асимова 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға қатысушыларды азаптау туралы істердің басым көпшілігі сотқа жетпегенін хабарлады. «Бұл азаптау туралы мәлімдемелер шындыққа жанаспайды. Мәселе мынада, егер іс жабылса, онда дәлелдер жеткіліксіз».[71]

Жақында, 2023 жылғы 5 қаңтарда Парламенттің қаңтар оқиғаларын тергеу жөніндегі отырысында сөйлеген сөзінде Бас прокурор БерикАсылов қаңтар оқиғаларынан кейін азаптау бойынша 329 қылмыстық іс қозғалғанын, оның ішінде құқық қорғау органдары мен күш құрылымдарының 34 қызметкеріне қатысты істер арнайы прокурорлардың қарауында болғанын атап өтті.[72] Сол күні Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігінің басшысы ОлжасБектенов өзінің ведомствосы қаңтардағы оқиғаларға байланысты күш құрылымдары қызметкерлерінің заңсыз әрекеттеріне қатысты шағымдар бойынша 432 істі тергеп-тексергенін айтып, тағы бір санды атады. Бектенов сонымен қатар қылмыс құрамының болмауына байланысты 347 іс тоқтатылғанын айтты. Ол азаптау туралы өтініштер «көп жағдайда олардың заңсыз әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершіліктен құтылу мақсатында беріледі» деп мәлімдеді».[73]

Азаптау құрбандарының мүдделерін білдіретін адвокаттар азаптау жағдайларын тергеуді қадағалайтын шенеуніктердің құрбандардың айғақтарын азаптаудың жеткілікті дәлелі ретінде қабылдауға құлықсыздығын атады, бұл сот төрелігіне үлкен кедергі болып табылады. «Қазіргі уақытта» телеарнасына Еркін Әбдірашев айтқандай [оның ісі жоғарыда сипатталған]» көбісі оларды азаптаған полицейлердің аттарын, атақтарын, жұмыс орындарын өз бетінше белгіледі. Бірақ соған қарамастан, азаптауға байланысты істердің саны азайып келеді, өйткені мұндай істердің жартысынан көбі жабық. Бұл [тергеуді жалғастыру] билікке тиімсіз».

---

67 *https://vlast.kz/novosti/50756-po-pytkam-v-svazi-s-anvarskimi-sobytiami-rassleduetsa-177-ugolovnyh-del-bektenov.html*

68 *https://www.inform.kz/kz/zhana-kazakstanda-eskishe-oylaytyn-policeyler-bolmaytynyna-senimdimin-marat-ahmetzhanovpen-suhbat_a3953649*

69 *https://www.inform.kz/kz/zhana-kazakstanda-eskishe-oylaytyn-policeyler-bolmaytynyna-senimdimin-marat-ahmetzhanovpen-suhbat_a3953649*

70 *https://www.currenttime.tv/a/senat-kazahstana-odobril-zakonoproekt-ob-amnistii-zaderzhannyh-v-hode-yanvarskih-protestov/32103821.html*

71 *https://www.currenttime.tv/a/vashi-pokazaniya-goloslovnye-nichem-ne-dokazyvayutsya-v-kazahstane-zakryty-80-del-o-pytkah-silovikami-uchastnikov-yanvarskih-sobytiy-/32115778.html*

72 *https://rus.azattyq.org/a/32209456.html*

73 *https://www.inform.kz/ru/kantar-347-del-v-otnoshenii-policeyskih-prekrascheno-iz-za-otsutstviya-sostava-prestupleniya_a4020104*

Азаптаудан зардап шеккен тағы бір белсенді Сергей Шутов, қазіргі уақытта эмиграцияда, 2023 жылдың 9 қаңтарында Instagram-да азаптау туралы шағымдарды тергеудің баяу және тиімсіз қарқынына наразылығын сипаттады: ол құқық қорғау органдарының қызметкерлері оған қоңырау шалып, «қай республикада» екенімді сұрады, менің «неліктен сізге мұны білу маңызды [азаптау туралы барлық іс өкілеттігін асыра пайдалану ретінде] қайта тексеріп, оларды жауып тастағаныңыздар ғой деген сұрағыма «Ол алғашқы қылмыстық іс жаңадан қозғалды деп жауап берді. Бұл Атырауда 20 шағым мен 700-ден астам жәбірленушіден кейін. Антикор [азаптау туралы өтініштерді тергеуге жауапты сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік] тіпті зардап шеккендердің өтініштеріне жауап бермеді, бірақ олардың шешімдері туралы ауызша хабарлады».

Халықаралық құқыққа (Ыстамбұл хаттамасына және шарттық органдардың сот практикасына) сәйкес азаптау туралы өтініштерді қарау кезінде дәлелдеу ауыртпалығы жәбірленушіге емес, азаптаудың болжамды кінәлісіне жүктелуі тиіс. Осылайша, жәбірленуші оны азаптаған адамдардың есімдерін есте сақтауға міндетті емес. егер болжамды азаптау құрбаны азаптаудың орын алғанын көрсететін жеткілікті дәлелдер келтірсе, мемлекеттің міндеті оның болмағанын дәлелдеу болып табылады.

Тергеу органдарының 2022 жылғы қаңтарға қатысты азаптау және қатыгездік туралы арыздар бойынша тергеулерді тоқтатуының таңғаларлық жоғары деңгейі қазақстандық биліктің Қазақстан өзіне алған халықаралық міндеттемелерді орындау үшін ресми тергеулерді тиімді, ашық немесе тәуелсіз түрде жүргізе алмағанын айқын көрсетеді.

Қаңтар оқиғалары кезіндегі зорлық-зомбылықтың көптеген жағдайларын Қазақстан Үкіметі жүргізіп отырған Ішкі тергеу барысында құқық қорғау топтары ұлттық және халықаралық сарапшыларды тарта отырып, тиімді тәуелсіз тергеулер жүргізу қажеттігін дәйекті түрде шақырды.

Алайда, бүгінгі таңда қазақстандық билік халықаралық және тәуелсіз тергеу жүргізу туралы ұсыныспен келіспей, бұл қадамнан бас тартты. Мысалы, 2022 жылдың сәуір айында Қазақстан Сыртқы істер министрінің орынбасары Роман Василенко мұндай бастаманың мүмкіндігі туралы сұраққа «қазақстандық заңнамамен танылуы мүмкін немесе нәтижелері қазақстандық соттарда рұқсат етілуі мүмкін тәуелсіз тергеу сияқты ұғым жоқ»деп мәлімдеді.[74]

Тиімді тергеулердің және сот төрелігін іске асырудың пәрменді стратегиясының болмауы азаптауды қолданғаны үшін кінәлілердің сөзсіз жазасыздығына әкеледі, бұған құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қатысты, сотқа дейін жеткен осы оқиғалар кезінде және одан кейін ұсталған адамдарға қатысты азаптауды қолданды деп айыпталған істердің шектеулі саны дәлел бола алады. Есепті дайындау кезінде Алматыда және Талдықорғанда бір сот процесі жалғасуда, ал үшінші процесс 2023 жылдың қаңтар айының соңына ауыстырылды. Жалпы алғанда, бұл істер бойынша азаптау құрбандарының шамамен 30-ы ғана өтеді.[75]

Бұл істер бойынша сот процестерінің қалай жүргізілгені де алаңдаушылық туғызады. Атап айтқанда, АҚХҚБ мен ҮЕҰ коалициясының бақылаушылары атап өткендей, Талдықорғандағы сот процесі процестік бұзушылықтармен қатар жүрді және әділ сот талқылауының стандарттарына сәйкес келмеді (төменде қараңыз).

---

74 *https://www.euractiv.com/section/central-asia/news/meaningful-Investigation-of-Kazakhstans-january-unrest-is-key-eu-says/*

75 *https://rus.azattyq.org/a/32209456.html*

Талдықорғанда биліктің бес өкілі – криминалдық полицияның үш қызметкері, бір учаскелік полиция қызметкері және бір курсант – қаңтар наразылығына қатысушыларды азаптады деген айыппен (қылмыстық кодекстің 146-бабы) сотқа тартылды. Қаңтар айындағы оқиғалардан кейін Талдықорған қаласындағы Алматы облысы полиция департаментінің қабырғасында азаптаудан аман қалған үш кәмелетке толмағандарды қоса алғанда, жиырма төрт адам іс бойынша жәбірленуші деп танылды. Алайда, бірқатар іс жүргізу бұзушылықтары, сот отырыстары барысында жәбірленушілердің қайта жарақат алғандары туралы хабарламалар, сондай-ақ сотталушы полиция қызметкерлері де, олардың туыстары да жәбірленушілердің отбасыларымен және сот залынан тыс жерлерде жәбірленушілерді қорқытып, үрей тудыртып, тіпті ашық түрде келіссөздер жүргізуге тырысуы сот ісін жүргізудің бейтараптығына теріс әсер етті.

Сот процесінде құрбандар азапталғанына сенімді материалдық дәлелдерге қарамастан дәлелдеу ауыртпалығын көтеруге мәжбүр болды. Сонымен қатар, жәбірленушілер оларды азаптағандардың кейбірі мүлдем сотқа тартылмады деп алаңдады. Мысалы, 2022 жылғы 9 қыркүйектегі сот отырысы барысында 2022 жылғы 8 қаңтарда ұсталып, қамалғаннан кейін үтікпен күйдіру арқылы азапталған жәбірленуші Арман Тенизбаев оны азаптаған үш полицейдің тек біреуі ғана сот алдында жауап бергенін мәлімдеді. Сонымен қатар, 2022 жылдың 10 қаңтарында ұсталған, жәбірленуші Дәурен Аитов 2022 жылдың 15 қыркүйегіндегі сот барысында сотқа өзі ұсталғаннан кейін полиция қызметкерлерінің оны қалай азаптағаны, оның ішінде бір полиция қызметкерінің үтікпен күйдіргені, ал қалған бесеуі оны ұстап тұрғаны туралы егжей-тегжейлі айтып берді. Сотқа Дәурен Айтовты азаптағандардың біреуі ғана қатысты.

Талдықорғандағы алғашқы сот отырыстары кезінде журналистер мен БАҚ өкілдері сот отырысын дұрыс жариялай алмады, өйткені сотқа барлығын сыйғыза алмайтын шағын зал бөлінді. Залға кірмеген журналистерге жеке бөлмеде экранда не болып жатқанын көруге рұқсат етілді. Алайда, дыбыстар мен суреттің нашар болғаны соншалық, журналистер сот залында болып жатқан оқиғалардың бірнешеуін ғана түсіне алатындықтарын айтты.

2023 жылдың қаңтарынан бастап барлық азаптау жағдайларын тергеуді сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік пен бұрын осындай жағдайларды тергеуге жауапты болған полицияның орнына прокуратура жүргізеді. Бұл тергеу тиімділігін жақсартуға әкеледі ме жоқ па, оны уақыт көрсетеді.

2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар кезінде азаптау актілерін және басқа да зорлық-зомбылық түрлерін жасады деп күдік тағылған адамдарды жауапқа тарту ісінде қол жеткізілген ілгері жылжу үкіметтің адам құқықтары саласындағы халықаралық және ішкі міндеттемелерін орындауға және «қанды қаңтар» кезінде қайтыс болған, азап шеккен, жарақат алған және жоғалған, зардап шеккендерге қатысты әділ сот төрелігін жүзеге асырудағы саяси ерік-жігерін көрсетеді.

5. Ұсыныстар

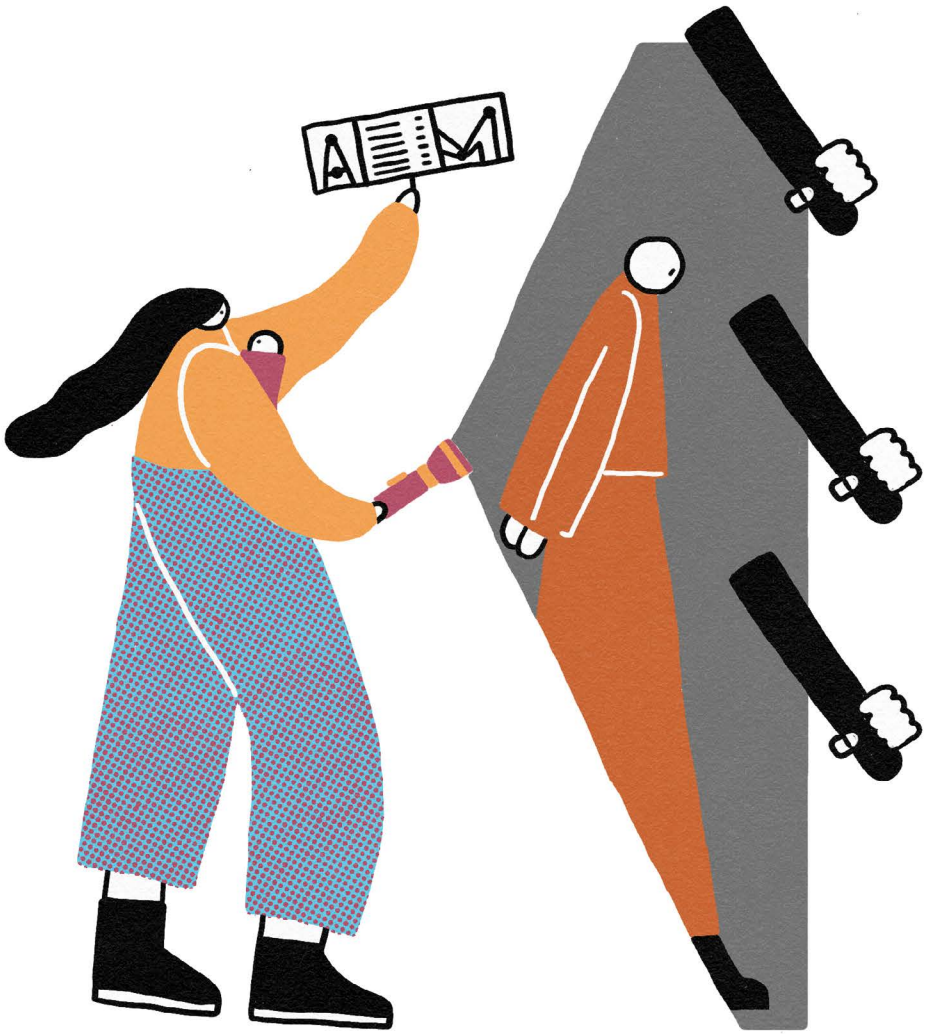

Осы есепте ұсынылған ақпараттарға сүйене отырып және адам құқығы саласындағы Қазақстанның халықаралық міндеттемелеріне сәйкес біз Қазақстан биліктеріне келесі нұсқаулықтарды ұсынғымыз келеді:

- Осы мақсатта БҰҰ АҚК, АСҚХП және осы конвенциялардың орындалуын бақылауды жүзеге асыратын шарттық органдардан Қазақстанға жасалған ұсынымдарға сәйкес, сондай-ақ Әмбебап мерзімді шолу шеңберінде тиімді шаралар қабылдау жолымен азаптаулардың алдын алуға және жоюға өзінің бейілділігін іс жүзінде көрсету.

- Қаңтар айындағы оқиғалар кезінде азаптау немесе қатыгездіктің басқа түрлері туралы барлық мәлімдемелерге, сондай-ақ қазақстандық азаматтық қоғам сарапшыларының қатысуымен жедел, мұқият, тәуелсіз және бейтарап тергеулер жүргізу және қорытындыларды жариялай отырып, оларды жүргізудің ашықтығын қамтамасыз ету, атап айтқанда:

- Тергеу кідірген немесе тоқтатылған істерді қайта қарау.

- Істері тергеліп жатқан азаптау құрбандарына қажетті әлеуметтік және құқықтық көмек көрсету және күдіктілер мен мемлекеттік органдарға дәлелдеу ауыртпалығын жүктеуді қамтамасыз ету.

- Үйлесімді емес күш қолдану салдарынан азаматтық тұлғалар қайтыс болған және азаптау нәтижесінде адамдар қаза болған жағдайларды мұқият және тиімді зерттелуін қамтамасыз ету және осы және осы тергеулердің нәтижелерін халыққа жария ету.

- Азаптау туралы шағымдарды тергеу барысы туралы сенімді және дәйекті қоғамдық ақпарат беру.

- Әділ сот талқылауы шеңберінде азаптау мен қатыгездікке күдікті адамдарды тиісті түрде қудалауды қамтамасыз ету, оның ішінде бас бостандығынан айыру орындарында азаптау, физикалық немесе психологиялық қатыгездік және қасақана немқұрайлылық нәтижесінде азаптау мен өлім-жітім жасауға жауапты басшы лауазымдарды атқаратын адамдарды қамтуға және олар кінәлі деп танылған жағдайда, олардың жасаған ісінің ауырлығына сәйкес жазалануын қамтамасыз ету.

- Сот тыңдауларын өткізу кезінде азаптау құрбандарына тиісті қауіпсіздік шараларын, сондай-ақ қайта жарақаттануды болдырмау үшін құрбандардың жағдайын ескере отырып, сот процестерін жүргізуді қамтамасыз ету.

- Азаптау мен қатыгездік жасаған адамдардың, сондай-ақ бейбіт демонстранттарды қасақана немесе қасақана өлтіргендердің кешірім мен рақымшылық жасамауын қамтамасыз ету.

- Азаптау мен зорлық-зомбылық құрбандарына және олардың отбасыларына тиімді қорғаныс, өтемақы және оңалту шараларын қамтамасыз ету.

- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен) және Ұлттық алдын алу тетігі сияқты тиісті ұлттық институттардың тәуелсіз және бейтарап болуын қамтамасыз ету және осы институттардың тиімді жұмыс істеуін және олардың азаптаудың алдын алудағы және олар үшін жауапкершілікке тартудағы негізгі рөлін қамтамасыз ету үшін қажетті шараларды қабылдау.

- Заңнамада да, тәжірибеде де азаптауға, қатыгездікке және басқа да ар-намысты қорлауға толық тыйым салуды қамтамасыз ету, сондай-ақ барлық мемлекеттік қызметкерлерді, соның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлерін азаптауға тыйым салу мен оның салдары туралы хабардар ету үшін тиісті дайындықты қамтамасыз ету.

- Медицина қызметкерлерінің азаптау мен қатыгездікке қатысы бар деген болжамды жағдайларды тергеу және барлық медицина қызметкерлерінің азаптаудың алдын алудағы дәрігерлердің рөлі туралы хабардар болуын қамтамасыз ету.

- АСҚХП және БҰҰ-ның Құқық қорғаушылар туралы декларациясына сәйкес қуғын-сүргіннен қорықпастан, әркімнің жеке және басқалармен, әсіресе белсенділермен, азаматтық қоғаммен және құқық қорғаушылармен бірлесіп сөз бостандығына, сондай-ақ қауіпсіз және қолайлы жағдайларда ұлттық және халықаралық деңгейде адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау және іске асыру үшін алға жылжуға және күресуге құқылы болуын қамтамасыз ету.

- Азаптау туралы жауапкершілікпен хабарлағандардың, егер ақпарат расталмаса, қасақана жалған ақпарат таратқаны немесе жалған қылмыс туралы қасақана хабарлағаны үшін қудаланбауын заңнамалық және іс жүзінде қамтамасыз ету

- БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясының (БҰҰ ҚКР) 39-бабына сәйкес азаптаудың кез келген түрінің немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қатыгездіктің немесе жазаның кез келген басқа түрінің құрбаны болған баланың физикалық және психологиялық қалпына келуіне және әлеуметтік реинтеграциясына жәрдемдесу үшін барлық қажетті шараларды қабылдау.

- БҰҰ-ның Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою туралы Конвенциясына (CEDAW) және Ыстамбұл конвенциясына сәйкес әйелдерді зорлық-зомбылықтың кез келген түрінен, соның ішінде жыныстық және гендерлік зорлық-зомбылықтан қорғауды қамтамасыз ету, ал қатыгездік қатынас жағдайында медициналық, заңгерлік қызметтерге және психоәлеуметтік кеңестерге қол жеткізуді қоса алғанда, құрбандардың қорғалуын және құқықтық қорғау құралдарының тиімді болуын қамтамасыз ету.

- БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенциясына (БҰҰ ТБИ) сәйкес мүгедектердің басқалармен тең дәрежеде азапталуын немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас немесе жазалануын болдырмау үшін барлық қажетті шараларды қабылдау және Жәбірленушілерге қатыгездік жағдайында барабар және жеке қажеттіліктерді ескеретін құқықтық қорғау құралдарын ұсыну.